

นิวานะธรรม

นิวานะธรรม

ปัจฉิมโอวาท

หันทะทานิ ภิกขะเว อามันตะยามิ โว

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า

วะยะธัมมา สังขารา

สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

อัปปะมาเทนะ สัมปาเทถะ

เธอทั้งหลาย จงถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด

ที.มหา. ๑๐ / ๑๔๑ / ๑๔๓

ปฐมบท

นิวานะธรรม เป็นหนังสือที่รวบรวมธรรมะของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และพระอาจารย์หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน รวมทั้งพระพุทธวจนะ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติธรรมมีความเข้าใจในธรรมขั้นละเอียดมากยิ่งขึ้น จุดประสงค์การจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ เพื่อนำมาแจกเป็นธรรมทาน ในงานบุญปฏิบัติธรรมเป็นอาจาริยบูชาแด่ หลวงพ่อไพโรจน์ อภิปุณโณ

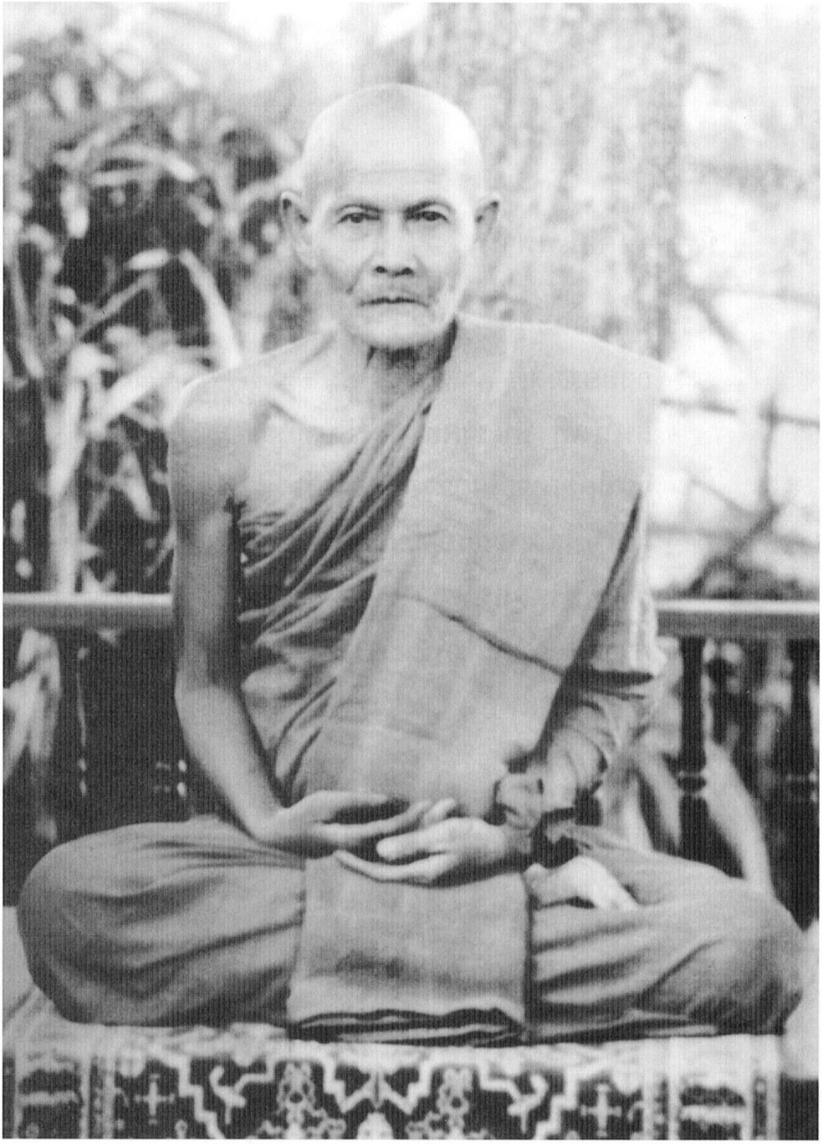
อาตมาขออนุโมทนาในกุศลแด่ท่านทั้งหลายที่บริจาคทรัพย์ร่วมเป็นเจ้าภาพจัดงานปฏิบัติธรรมตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามที่อาตมาและมูลนิธิได้ร่วมจัดให้มีขึ้น ตลอดจนเป็นผู้ร่วมสนับสนุนจัดทำหนังสือ “นิวานะธรรม” ดังในเรื่องการภาวนา ท่านพระอาจารย์มั่นเล่าให้หลวงปู่วัน อุตฺตโม ฟังว่า “ธรรมทั้งหลายที่เราได้ยินได้ฟังมาแล้ว ถึงจะมีความเชื่อมั่นก็ตาม หาได้เป็นความเชื่อที่สมบูรณ์ไม่ ต้องปฏิบัติให้มีความรู้เห็นเป็นไปด้วยตนเองเสียก่อน จึงจะเป็นความเชื่อที่สมบูรณ์ได้”

ขออานิสงส์แห่งผลบุญดังกล่าว จงเกื้อกูลให้ท่านเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีอายุ วรรณะ สุขะ พละ พร้อมทั้งมีสติปัญญาดี สามารถดับทุกข์และแก้ปัญหาได้ง่ายๆ ในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อนั้นด้วยเทอญ.

พุทโธ อนิจจัง
ธัมโม ทุกขัง
สังโฆ อนัตตา

พระคเชนทร์ สุนฺทโร

สารบัญ

“ธรรม คือ สติปัญญาในหลักธรรมชาติ”

พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ

มุตโตทัย
พระธรรมเทศนา
ของ
พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ

ส่วนที่ ๑

บันทึกโดย พระอาจารย์วิริยังค์ สิรินฺธโร
ณ วัดป่าบ้านนามน กิ่ง อ.โคกศรีสุพรรณ
จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๔๘๖

๑. การปฏิบัติ เป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมะของพระตถาคต เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้วย่อมกลายเป็นของปลอม (สัทธรรมปฏิรูป) แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซร้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริง และเป็นของไม่ลบเลือนด้วย เพราะฉะนั้นเมื่อยังเพียรแต่เรียนพระปริยัติถ่ายเดียว จึงยังใช้การไม่ได้ดีต่อเมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติจิตใจกำจัดเหล่ากะปอมก่าคืออุปกิเลสแล้วนั่นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จเต็มที่ และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ ไม่วิปลาสคลาดเคลื่อนจากหลักเดิมด้วย

๒. ฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า

ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควา

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทรมานฝึกหัดพระองค์จนได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็น พุทฺโธ ผู้รู้ ก่อน แล้วจึงเป็น ภควา ผู้ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ สตฺถา จึงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ฝึกบุรุษผู้มีอุปนิสัยบารมีควรแก่การทรมานในภายหลัง จึงทรงพระคุณปรากฏว่า กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต ชื่อเสียงเกียรติศัพท์อันดีงามของพระองค์ย่อมฟุ้งเฟื่องไปในจตุรทิศจนตราบเท่าทุกวันนี้ แม้พระอริยสงฆ์สาวกเจ้าทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝนทรมานตนได้ดีแล้ว จึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชนในภายหลัง ท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลใดไม่ทรมานตนให้ดีก่อนแล้ว และทำการจำแนกแจกธรรมสั่งสอนไซร้ ก็จักเป็นผู้มีโทษปรากฏว่า ปาปโกสทฺโท โหติ คือเป็นผู้มีชื่อเสียงชั่ว ฟุ้งไปในจตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในก่อนทั้งหลาย

๓. มูลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน

เหตุใดหนอ ปราชญ์ทั้งหลาย จะสวดก็ดี จะรับศีลก็ดี หรือจะทำการกุศลใดๆ ก็ดี จึงต้องตั้งนโมก่อน จะทิ้งนโมไม่ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ นโม ก็ต้องเป็นสิ่งสำคัญ จึงยกขึ้นพิจารณาได้ความว่า น คือธาตุน้ำ โม คือ ธาตุดิน พร้อมกับบาทพระคาถาปรากฏขึ้นมาว่า มาตาเปติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสปจฺจโย

สัมภวธาตุของมารดาบิดาผสมกันจึงเป็นตัวตนขึ้นมาได้ น เป็นธาตุของ มารดา โม เป็นธาตุของ บิดา ฉะนั้นเมื่อธาตุทั้งสองนี้ผสมกันเข้าไป ไฟธาตุของมารดาเคี่ยวเข้าจนได้นามว่า กลละ คือน้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เองปฏิสนธิวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตจึงได้ถือปฏิสนธิในธาตุ นโม นั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว กลละก็ค่อยเจริญขึ้นเป็น อัมพุชะ คือเป็นก้อนเลือด เจริญจากก้อนเลือดมาเป็น ฆนะ คือเป็นแท่ง และ เปสิ คือชิ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็นปัญจสาขา คือ แขน ๒ ขา ๒ หัว ๑ ส่วนธาตุ พ คือลม ธ คือไฟ นั่นเป็นธาตุเข้ามาอาศัยภายหลังเพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจากกลละนั้นแล้วกลละก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญเปล่า ลมและไฟก็ไม่มี คนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาบสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ธาตุทั้ง ๒ คือ นโม เป็นเดิม ในกาลต่อมาเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องอาศัย น มารดา โม บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงมาด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาส เป็นต้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียกมารดาบิดาว่าบุพพาจารย์เป็นผู้สอนก่อนใครๆ ทั้งสิ้น มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาจิตต่อบุตรธิดาจะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ทำให้ กล่าวคือรูปกายนี้แลเป็นมรดกดั้งเดิม ทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของภายนอกก็เป็นไปจากรูปกายนี้เอง ถ้ารูปกายนี้ไม่มีแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มีอะไรเลย เพราะเหตุนั้นตัวของเราทั้งตัวนี้เป็น “มูลมรดก” ของมารดาบิดาทั้งสิ้น จึงว่าคุณท่านจะนับจะประมาณมิได้เลย ปราชญ์ทั้งหลายจึงหาได้ละทิ้งไม่ เราต้องเอาตัวเรา คือ นโม ตั้งขึ้นก่อน แล้วจึงทำกิริยาน้อมไหว้ลงภายหลัง นโม ท่านแปลว่านอบน้อมนั้นเป็น

การแปลเพียงกิริยา หาได้แปลต้นกิริยาไม่ มูลมรดกนี้แลเป็นต้นทุนทำการฝึกหัดปฏิบัติตน ไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์สำหรับทำทุนปฏิบัติ

๔. มูลฐานสำหรับทำการปฏิบัติ

นโม นี้ เมื่อกล่าวเพียง ๒ ธาตุเท่านั้น ยังไม่สมประกอบหรือยังไม่เต็มส่วน ต้องพลิกสระพยัญชนะดังนี้ คือ เอาสระอะจากตัว น มาใส่ตัว ม เอาสระ โอ จากตัว ม มาใส่ตัว น แล้วกลับตัว มะ มาไว้หน้าตัว โน เป็น มโน แปลว่าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ทั้งกายทั้งใจเต็มตามส่วน สมควรแก่การใช้เป็นมูลฐานแห่งการปฏิบัติได้ มโน คือใจนี้เป็นดั้งเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำจะพูดอะไรก็ย่อมเป็นไปจากใจนี้ทั้งหมด ได้ในพระพุทธพจน์ว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติออกไปจากใจ คือมหาฐานนี้ทั้งสิ้น เหตุนี้เมื่อพระสาวกผู้ได้มาพิจารณาตาม จนถึงรู้จัก มโนแจ่มแจ้งแล้ว มโน ก็สุดบัญญัติ คือพ้นจากบัญญัติทั้งสิ้น สมมุติทั้งหลายในโลกนี้ต้องออกไปจากมโนทั้งสิ้น ของใครก็ก้อนของใคร ต่างคนต่างถือเอาก้อนอันนี้ ถือเอาเป็นสมมติบัญญัติตามกระแสแห่งน้ำโอฆะ จนเป็นอวิชชาตัวก่อภพก่อชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วยการหลงถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเราไปหมด

๕. มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เว้นมหาปัฏฐาน มีนัยประมาณ

เท่านั้นเท่านี้ ส่วนคัมภีร์มหาปัฏฐานมีนัยหาประมาณมิได้ เป็น "อนันตนัย" เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรอบรู้ได้ เมื่อพิจารณาพระบาลีที่ว่า เหตุปจฺจโย นั้นได้ความว่า เหตุซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุนั้นได้แก่ มโน นั่นเอง มโน เป็นตัวมหาเหตุเป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญ นอกนั้นเป็นแต่อาการเท่านั้น อารมฺมณ จนถึง อวิคฺคต จะเป็นปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุคือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้น มโนซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ๔ ก็ดี ฐีติ ภูตํ ซึ่งจะกล่าวในข้อ ๖ ก็ดี และมหาธาตุซึ่งกล่าวในข้อนี้ก็ดี ย่อมมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัยก็ดี รู้อะไรๆ ได้ด้วยทศพลญาณก็ดี รอบรู้สรรพเญยฺยธรรมทั้งปวงก็ดี ก็เพราะมีมหาเหตุนั้นเป็นดั้งเดิมทีเดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตนัย แม้สาวกทั้งหลายก็มีมหาเหตุนี้แลเป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้แลพระอัสสชิเถระผู้เป็นที่ ๕ ของพระปัญจวัคคีย์จึงแสดงธรรมแก่ อุปติสฺส (พระสารีบุตร) ว่า เย ธมฺมา เหตุปภวา เตสํ เหตุ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํวาที มหาสมโณ ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญเป็นตัวเดิม เมื่อท่านพระอัสสชิเถระกล่าวถึงที่นี้ (คือมหาเหตุ) ท่านพระสารีบุตรจะไม่หยั่งจิตลงถึงกระแสธรรมอย่างไรเล่า เพราะอะไรทุกสิ่งในโลกก็ต้องเป็นไปแต่มหาเหตุ ถึงโลกุตตรธรรมก็คือมหาเหตุ ฉะนั้นมหาปัฏฐานท่านจึงว่าเป็น อนันตนัย ผู้มาปฏิบัติใจคือตัวมหาเหตุจนแจ่มกระจ่างสว่างโร่แล้ว ย่อมสามารถรู้อะไรๆ ทั้งภายในและภายนอกทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับจะประมาณได้ ด้วยประการฉะนี้

๖. มูลการของสังสารวัฏฏ์

ฐีติภูตํ อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา อุปาทานํ ภโว ชาติ

คนเราทุกรูปนามที่ได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ล้วนแล้วแต่มีที่เกิดทั้งสิ้น กล่าวคือมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด ก็แลเหตุใดท่านจึงบัญญัติปัจจยาการแต่เพียงว่า อวิชฺชา ปจฺจยา ฯลฯ เท่านั้น อวิชชาเกิดมาจากอะไรท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดามารดา อวิชชา ก็ต้องมีพ่อแม่เหมือนกัน ได้ความตามบาทพระคาถาเบื้องต้นว่า ฐีติภูตํ นั่นเองเป็นพ่อแม่ของอวิชชา ฐีติภูตํ ได้แก่ จิตดั้งเดิม เมื่อ ฐีติภูตํ ประกอบไปด้วยความหลงจึงมีเครื่องต่อ กล่าวคือ อาการของอวิชชาเกิดขึ้น เมื่อมีอวิชชาแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเป็นสังขารพร้อมกับความเข้าไปยึดถือ จึงเป็นภพชาติคือต้องเกิดก่อต่อกันไป ท่านเรียก ปัจจยาการเพราะเป็นอาการสืบต่อกัน วิชชาและอวิชชาก็ต้องมาจากฐีติภูตํ เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อ ฐีติภูตํ กอปรด้วยวิชชาจึงรู้เท่าอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง นี่พิจารณาด้วยวุฏฐานคามินีวิปัสสนา รวมใจความว่า ฐีติภูตํ เป็นตัวการดั้งเดิมของสังสารวัฏฏ์ (การเวียนว่ายตายเกิด) ท่านจึงเรียกชื่อว่า “มูลต้นไตร” (หมายถึงไตรลักษณ์) เพราะฉะนั้นเมื่อจะตัดสังสารวัฏฏ์ให้ขาดสูญ จึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิมให้มีวิชชารู้เท่าทันอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง ก็จะหายหลง แล้วไม่ก่ออาการทั้งหลายใดๆ อีก ฐีติภูตํ อันเป็นมูลการก็หยุดหมุน หมดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ ด้วยประการฉะนี้

๗. อรรคฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคนิพพาน

อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทธิยา

ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันดีเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ อธิบายว่าเราได้รับมรดกมาแล้ว จาก นโม คือ บิดามารดา กล่าวคือตัวของเรานี้แล อันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศ ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี คือมีกายสมบัติ วจีสมบัติ และมโนสมบัติบริบูรณ์ จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทองอย่างไรก็ดี จะสร้างสมเอาสมบัติภายในคือมรรค ผล นิพพาน ธรรมวิเศษ ก็ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เรานี้เอง มิได้ทรงบัญญัติแก่ ช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ ที่ไหนเลย มนุษย์นี้เองจะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้นจึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มี ทำให้มีได้ เมื่อมีแล้ว ทำให้ยิ่งได้ สมด้วยเทศนานัยในเวสสันดรชาดกว่า ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํสยํ เมื่อได้ทำกองการกุศล คือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ตามคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกทำมากและขยันจริง พร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำว่ามนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล

๘. สติปัฏฐาน เป็น ชัยภูมิ คือสนามฝึกฝนตน

พระบรมศาสดาจารย์เจ้า ทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรมข้อไหน เมื่อพิจารณาปัญหานี้ ได้ความขึ้นว่า พระองค์ทรงตั้งมหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ

อุปมาในทางโลก การรบทัพชิงชัย มุ่งหมายชัยชนะ จำต้องหาชัยภูมิ ถ้าได้ชัยภูมิที่ดีแล้ว ย่อมสามารถป้องกันอาวุธของข้าศึกได้ดี ณ ที่นั้นสามารถรวบรวมกำลังใหญ่เข้าฆ่าฟันข้าศึกให้ปราชัยพ่ายแพ้ไปได้ ที่เช่นนั้น ท่านจึงเรียกว่าชัยภูมิ คือที่ที่ประกอบไปด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคงฉันใด

อุปไมยในทางธรรมก็ฉันนั้น ที่เอามหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ ก็โดยผู้ที่จะเข้าสู่สงครามรบข้าศึก คือ กิเลส ต้องพิจารณากายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้นก่อน เพราะคนเราที่จะเกิดกามราคะเป็นต้นขึ้น ก็เกิดที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกายทำให้ใจกำเริบ เหตุนั้นจึงได้ความว่า กายเป็นเครื่องก่อเหตุ จึงต้องพิจารณากายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ ทำให้ใจสงบได้ ณ ที่นี้พึงทำให้มาก เจริญให้มาก คือพิจารณาไม่ต้องถอยเลยทีเดียว ในเมื่ออุคคหนิมิตปรากฏ จะปรากฏกายส่วนไหนก็ตาม ให้พึงถือเอากายส่วนที่ได้เห็นนั้นพิจารณาให้เป็นหลักไว้ ไม่ต้องย้ายไปพิจารณาที่อื่น จะคิดว่าที่นี่เราเห็นแล้วที่อื่นยังไม่เห็นก็ต้องไปพิจารณาที่อื่นซิ เช่นนี้หาควรไม่ ถึงแม้จะพิจารณาจนแยกกายออกมาเป็นส่วนๆ ทุกๆอาการอันเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟได้อย่างละเอียด ที่เรียกว่าปฏิภาคก็ตาม ก็ให้พิจารณากายที่เราเห็นทีแรกด้วยอุคคหนิมิตนั้น จนชำนาญ ที่จะชำนาญได้ก็ต้องพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก ณ ที่เดียวนั้นเอง เหมือนสวดมนต์ฉะนั้น

อันการสวดมนต์เมื่อเราท่องสูตรนี้ได้แล้วทิ้งเสีย ไม่เล่าไม่สวดไว้อีก ก็จะลืมเสีย ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะไม่ทำให้ชำนาญด้วยความประมาทฉันใด การพิจารณากายก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อได้อุคคหนิมิตในที่ใดแล้ว ไม่พิจารณาในที่นั้นให้มาก ปล่อยทิ้งเสียด้วยความประมาท ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรอย่างเดียวกัน

การพิจารณากายนี้มีที่อ้างมาก ดั่งในการบวชทุกวันนี้เบื้องต้นต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก็คือ กาย นี้เอง ก่อนอื่นหมด เพราะเป็นของสำคัญ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบท ขุทฺทกนิกาย ว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาด ไม่บอกซึ่งการพิจารณากาย อาจทำลายอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของกุลบุตรได้ เพราะฉะนั้นในทุกวันนี้จึงต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก่อน อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระขีณาสวเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าจะไม่กำหนดกายในส่วนแห่งโกฏฐาสใด (คือการพิจารณาแยกออกเป็นส่วนๆ) โกฏฐาสหนึ่ง มิได้มีเลย จึงตรัสแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่า บ้านโน้นมีดินดำดินแดงเป็นต้นนั้นว่า นั่นชื่อว่า พหิทฺธา แผ่นดินภายนอก ให้พวกท่านทั้งหลายมาพิจารณา อัชฌัตติกา แผ่นดินภายใน กล่าวคืออัตตภาพร่างกายนี้จงพิจารณาไตร่ตรองให้แยบคาย กระทำให้แจ้งแทงให้ตลอด เมื่อจบการวิสัชชนาปัญหานี้ ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปก็บรรลุพระอรหันตผล เหตุนั้นการพิจารณากายจึงเป็นของสำคัญ ผู้ที่จะพ้นทุกข์ทั้งหมดล้วนแต่ต้องพิจารณากายนี้ทั้งสิ้น จะรวบรวมกำลังใหญ่ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณากาย แม้พระพุทธองค์เจ้าจะได้ตรัสรู้ทีแรกก็ทรงพิจารณาลม ลมจะไม่ใช่กายอย่างไร

เพราะฉะนั้นมหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาเป็นต้น จึงชื่อว่า "ชัยภูมิ" เมื่อเราได้ชัยภูมิดีแล้ว กล่าวคือปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จงพิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลาย ด้วยอุบายแห่งวิปัสสนาซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

๙. อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดั่งดอกปทุมชาติอันสวย ๆงาม ๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตมอันเป็นของสกปรก ปฏิกูลน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้วย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทัดทรงของพระราชาอุปราช อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้นก็มิได้กลับคืนไปยังโคลนตมนั้นอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้าผู้ประพฤติพากเพียรประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้น ก็คือตัวเรานี้เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครกคือ อุจจาระ ปัสสาวะ (มูตรคูถ) ทั้งปวง สิ่งที่ออกจากผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่า ขี้ ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้ไคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหารมีแกง กับ เป็นต้น ก็รังเกียจต้องเททิ้ง กินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอจึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหากไม่ชำระขัดสีก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบเข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพรเครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้วก็กลายเป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆเข้าไม่ซักฟอกก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนี้จึงได้ความว่า ร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตร เรือนคูถ เป็นอสุภะ ของ

ไม่งาม ปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายจึงพิจารณาร่างกายอันนี้ ให้ชำนิชำนาญด้วยโยนิโสมนสิการ ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจนก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่งปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือ ปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้นพึงทราบอย่างนี้ อันชาวนาเขาทำนาเขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดิน ดำลงไปในดินปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำในอากาศกลางหาวคงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุ้งเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องร้องเรียกว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุ้งเต็มฉางเราหนอ ถ้าทำนาในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็มาเต็มยุ้งเต็มฉางเอง ฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉันนั้นจงพิจารณากายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัย หรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมิใช่หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พูด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่า ทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วนแยกส่วนออกเป็นส่วนๆตามโยนิโสมนสิการ ตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริงๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตนจะใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั้น

เทียว พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาในที่นี้ พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียวแล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือนตั้งเดือน ให้พิจารณาก้าวเข้าไป ถอยออกมา เป็นอนุโลมปฏิโลม คือ เข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่าพิจารณากายอย่างเดียวหรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเอง คือ จิต ย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมพรึบลงย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกันคือหมดทั้งโลกย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่า โลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่า ป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลบราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน พร้อมกับ ญาณสัมปยุตต์ คือรู้ขึ้นมาพร้อมกันในที่สุด ตัดความสนเท่ห์ในใจได้เลย จึงชื่อว่า (ยถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา) คือทั้งเห็นทั้งรู้ตามความเป็นจริง ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไป ไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้าจะพึงเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นเพื่อความรู้ยิ่งอีก จนรอบจนชำนาญเห็นแจ้งชัดว่า สังขารความปรุงแต่งอันเป็นความสมมติว่าโน่นเป็นของของเรา โน่นเป็นเรา เป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลาย เขาหากมีหากเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้มาก่อน เราเกิดตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ก็เป็นอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต ของขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไปปรุงแต่ง สำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็นอเนกชาติเหลือประมาณมาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติ ไม่

ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้ จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้วเขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว โดยไม่ต้องสงสัยเลยจึงรู้ขึ้นว่า ปุพฺเพสุ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ ธรรมดาเหล่านี้ หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ยินได้ฟังมาจากใครก็มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้นในความข้อนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงปฏิญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใครเพราะของเหล่านี้มีอยู่ มีมาแต่ก่อนพระองค์ ดังนี้ ได้ความว่า ธรรมดาธาตุทั้งหลายย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติ ด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด ฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณา โดยแยบคายลงไปตามสภาพว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คืออาการของจิตนั่นแลไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาเที่ยง คือมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาโดยอริยสัจจธรรมทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้ โดย ปัจจักขสิทธิ ว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหากเปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อน ๒ ประการ คือรู้ว่า สัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้นสังขารก็เป็นอาการของจิต เข้าไปสมมติเขาเท่านั้น ฐีติภูตํ จิตตั้งอยู่เดิมไม่มีอาการเป็นผู้หลุดพ้น ได้ความว่า ธรรมดาหรือธรรม

ทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช่ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าพึงพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้ จนทำให้จิตรวมพับลงไปให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดยปัจจักขสิทธิ พร้อมกับญาณสัมปยุตต์ปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่าวุฏฐานคามินีวิปัสสนา ทำในที่นี้จนชำนาญ เห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่ และญาณสัมปยุตต์รวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมลงฐีติจิต อันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้นจนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตต์ว่า ขีณาชาติ ญาณํ โหติ ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เอง โดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็จะไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด วิมุตติธรรมก็ฉันนั้นนั่นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลจะพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรม แต่ปฏิบัติไม่ถูกต้องหรือไม่ปฏิบัติ มัวเกียจคร้านจนวันตาย จะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

๑๐. จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไปเพราะอุปกิเลส

ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมปภัสสรแจ้งสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็นอาคันตุกะสัญจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมิส่องแสงสว่างได้ ท่านเปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า "ไม้ชะงกหกพันง่า(กิ่ง) กะปอมก่า (กิ้งก่า) ขึ้นมือฮ้อย กะปอมน้อยขึ้นพัน ครั้นตัวมาบ่ทัน ขึ้นนำคู่มื้อๆ" โดยอธิบายว่า คำว่าไม้ชะงก ๖,๐๐๐ ง่านั้นเมื่อตัดศูนย์ ๓ ศูนย์ออกเสียเหลือแค่ ๖ คงได้ความว่า ทวารทั้ง ๖ เป็นที่มาแห่งกะปอมก่า คือของปลอมไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญจรเข้ามาในทวารทั้ง ๖ นับร้อยนับพัน มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะทวียิ่งๆ ขึ้นทุกๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิตเป็นของผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคืออุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุมจึงทำให้หมดรัศมี ดุจพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบังฉะนั้น อย่าพึงเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมาบดบังพระอาทิตย์ต่างหากฉะนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายเมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว พึงกำจัดของปลอมด้วยการพิจารณาโดยแยบคาย ตามที่อธิบายแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาข้อ ๙ นั้นเถิด เมื่อทำให้ถึงขั้นฐีติจิตแล้ว ชื่อว่าย่อมทำลายของปลอมได้หมดสิ้นหรือว่าของปลอมย่อมเข้าไม่ถึงฐีติจิต เพราะสะพานเชื่อมต่อถูกทำลายขาดสะบั้นลงแล้ว แม้ยังต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของโลกอยู่ ก็ย่อมเป็นดุจน้ำกลิ้งบนใบบัวฉะนั้น

๑๑. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย

นายสารถีผู้ฝึกม้ามีชื่อเสียงคนหนึ่ง มาเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงวิธีทรมานเวไนย พระองค์ทรงย้อนถามนายสารถีก่อนถึงการทรมาณม้า เขาทูลว่าม้ามี ๔ ชนิด คือ ๑. ทรมานง่าย ๒. ทรมานอย่างกลาง ๓. ทรมานยากแท้ ๔. ทรมานไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย พระองค์จึงตรัสว่าเราก็เหมือนกัน ๑. ผู้ทรมานง่ายคือผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย ให้กินอาหารเพียงพอเพื่อบำรุงร่างกาย ๒. ผู้ทรมานอย่างกลาง คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ค่อยจะลง ก็ให้กินอาหารแต่น้อยอย่าให้มาก ๓. ทรมานยากแท้ คือผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย แต่ต้องเป็น อตฺตญฺญู รู้กำลังของตนว่าจะทนทานได้สักเพียงไรแค่ไหน ๔. ทรมานไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้ เป็นปทปรมะ พระองค์ทรงชักสะพานเสีย กล่าวคือไม่ทรงรับสั่งสอน อุปมาเหมือนฆ่าทิ้งเสียฉะนั้น

๑๒. มูลติกสูตร

ติกแปลว่า ๓ มูลแปลว่าเค้ามูล-รากเหง้า รวมความว่าสิ่งซึ่งเป็นรากเหง้าเค้ามูลอย่างละ ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ก็เรียก ๓ อกุศลมูล ตัณหา ก็มี ๓ คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา โอฆะและอาสวะก็มีอย่างละ ๓ คือ กามะ ภาวะ อวิชชา ถ้าบุคคลมาเป็นไปกับด้วย ๓ เช่นนี้ ติปริวตฺตํ ก็ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓ ก็ต้องเป็นโลก ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่อย่างนั้นแลเพราะ ๓ นั้นเป็นเค้ามูล โลก ๓ เครื่องแก้ก็มี ๓ คือ ศีล สมาธิ

ปัญญา เมื่อบุคคลดำเนินตนตาม ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นเครื่องแก้ น ติปริวตฺตํ ก็ไม่ต้องเวียนไปเป็น๓-๓ ก็ไม่เป็นโลก ๓ ชื่อว่าพ้นจากโลก ๓ แล

๑๓. วิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นสันตบุคคลแท้

อกุปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต

บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง รู้ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นพหิทธาธรรม ทั้งที่เป็น อัชฌัตติกาธรรม สนฺโต จึงเป็นผู้สงบระงับ สันตบุคคลเช่นนี้แลที่จะบริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคงเป็นสัตบุรุษ ผู้ทรงเทวธรรมตามความในพระคาถาว่า หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมาหิตา สนฺโต สปฺปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร อุปัตติเทวา ผู้พรั่งพร้อมด้วยกามคุณวุ่นวายอยู่ด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงจะเป็นสันตบุคคลได้ ความในพระคาถานี้ย่อมต้องหมายถึง วิสุทธิเทวา คือพระอรหันต์แน่นอน ท่านผู้เช่นนั้นเป็นสันตบุคคลแท้ สมควรจะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ และ สุกฺกธรรม คือ ความบริสุทธิ์แท้

๑๔. อกิริยาเป็นที่สุดในโลก – สุดสมมติบัญญัติ

สจฺจานํ จตุโร ปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา

สัจธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ยังเป็นกิริยา เพราะแต่ละสัจจะย่อมมีอาการต้องทำคือ ทุกข์-ต้องกำหนดรู้ สมุทัย-ต้องละ นิโรธ-ต้องทำให้แจ้ง มรรค-ต้องเจริญให้มาก ดังนี้ล้วนเป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้อง

ทำก็ต้องเป็นกิริยา เพราะเหตุนั้นจึงรวมความได้ว่า สัจจะทั้ง ๔ เป็นกิริยา จึงสมกับบาทคาถาข้างต้นนั้น ความว่าสัจจะทั้ง ๔ เป็นเท้าหรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าวขึ้นไป ๔ พักจึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นไปจึงเรียกว่า อกิริยา อุปมา ดังเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ แล้วลบ ๑ ถึง ๙ ทิ้งเสีย เหลือแต่ ๐ (สูญสิ้น) ไม่เขียนอีกต่อไป คงอ่านว่า ศูนย์ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น แต่จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า ๐ (ศูนย์) นี่แหละ คือปัญญารอบรู้ เพราะทำลายกิริยา คือ ความสมมติ หรือว่าลบสมมติลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้งหลาย คำว่าลบ คือทำลายกิริยา กล่าวคือ ความสมมติ มีปัญหาสอดขึ้นมาว่า เมื่อทำลายสมมติหมดแล้วจะไปอยู่ที่ไหน แก้ว่าไปอยู่ในที่ไม่สมมติ คือ อกิริยา นั่นเอง เนื้อความตอนนี้เป็นการอธิบายตามอาการของความจริง ซึ่งประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติโดยเฉพาะ อันผู้ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ ต่อเมื่อไรฟังแล้วทำตามจนรู้เองเห็นเองนั่นแลจึงจะเข้าใจได้

ความแห่ง ๒ บาทคาถาต่อไปว่า พระขีณาสวเจ้าทั้งหลายดับโลก ๓ รุ่งโรจน์อยู่ คือทำการพิจารณาบำเพ็ญเพียรเป็นภาวิโต พหุลีกโต คือทำให้มากเจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลายทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้จนเป็น อกิริยา ก็ย่อมดับโลก ๓ ได้ การดับโลก ๓ นั้น ท่านขีณาสวเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะขึ้นไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลกเลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั่นเอง แม้พระบรมศาสดาของเราก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์แห่งเดียว

เมื่อจะดับโลก ๓ ก็มิได้เหาะขึ้นไปในโลก ๓ คงดับอยู่ที่จิต ที่จิตนั้นเองเป็นโลก ๓ ฉะนั้นท่านผู้ต้องการดับโลก ๓ พึงดับที่จิตของตนๆ จึงทำลายกิริยา คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิริยาเป็นฐีติจิต ฐีติธรรมอันไม่รู้จักตายฉะนี้แล

๑๕. สัตตาวาส ๙

เทวาพิภพ มนุสสโลก อบายโลก จัดเป็นกามโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์เสพกาม รวมเป็น ๑ รูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จรูปฌานมี ๔ อรูปโลก ที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จอรูปฌานมี ๔ รวมทั้งสิ้นเป็น ๙ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้มารู้เท่าสัตตาวาส ๙ กล่าวคือ พระขีณาสวเจ้าทั้งหลายย่อมจากที่อยู่ของสัตว์ ไม่ต้องอยู่ในที่ ๙ แห่งนี้ และปรากฏในสามเณรปัญหา ข้อสุดท้ายว่า ทส นาม กึ อะไรชื่อว่า ๑๐ แก้ว่า ทสหงฺเคหิ สมนฺนาคโต พระขีณาสวเจ้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ย่อมพ้นจากสัตตาวาส ๙ ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ นั่นเอง ๑ ถึง ๙ เป็นจำนวนที่นับได้อ่านได้บวกลบคูณหารกันได้ ส่วน ๑๐ ก็คือ เลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา ๐ (ศูนย์) ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใดๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) นี้เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่าไม่มีก็ไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งปรากฏอยู่ ความเปรียบนี้ฉันใด จิตใจก็ฉันนั้น เป็นธรรมชาติ มีลักษณะเหมือน ๐ (ศูนย์) เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใด ย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่น เลข ๑ เมื่อเอาศูนย์ต่อเข้า ก็กลายเป็น ๑๐ (สิบ) จิตใจเรานี้ก็เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็เป็นของ

วิจิตรพิสดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมจนฉลาดรอบรู้สรรพเญยฺยธรรมแล้ว ย่อมกลับคืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์) คือว่างโปร่ง พ้นจากการนับการอ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ ๙ แห่งอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่อยู่ในที่หมดสมมติบัญญัติ คือ สภาพ ๐ (ศูนย์) หรืออกิริยาดังกล่าวในข้อ ๑๔ นั่นเอง

๑๖. ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ๓ กาลมีความสำคัญยิ่ง อันพุทธบริษัทควรสนใจพิจารณาเป็นพิเศษ คือ

ก. ปฐมโพธิกาล ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสีเป็นครั้งแรก เป็นปฐมเทศนาเรียกว่าธรรมจักร เบื้องต้นทรงยกส่วนสุด ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นมาแสดงว่า เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา ภิกษุทั้งหลายส่วนที่สุด ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือ กามสุขัลลิกา และอัตตกิลมถา อธิบายว่า กามสุขัลลิกา เป็นส่วนแห่งความรัก อัตตกิลมถา เป็นส่วนแห่งความชัง ทั้งสองส่วนนี้เป็นตัวสมุทัย เมื่อผู้บำเพ็ญตบะธรรมทั้งหลายโดยอยู่ซึ่งส่วนทั้งสองนี้ ชื่อว่ายังไม่เข้าทางกลาง เพราะเมื่อบำเพ็ญเพียรพยายามทำสมาธิ จิตสงบสบายดีเต็มที่ก็ดีใจ ครั้นเมื่อจิตนึกคิดฟุ้งซ่านรำคาญก็เสียใจ ความดีใจนั้นคือกามสุขัลลิกา ความเสียใจนั้นแล คือ อัตตกิลมถา ความดีใจก็เป็นราคะ ความเสียใจก็เป็นโทสะ ความไม่รู้เท่าในราคะ โทสะ ทั้ง

สองนี้เป็นโมหะ ฉะนั้นผู้ที่พยายามประกอบความเพียรในเบื้องแรกต้องกระทบส่วนสุดทั้ง ๒ นั้นแลก่อน ถ้าเมื่อกระทบส่วน ๒ นั้นอยู่ชื่อว่าผิดอยู่ แต่เป็นธรรมดาแท้ทีเดียว ต้องผิดเสียก่อนจึงถูก แม้พระบรมศาสดาแต่ก่อนนั้นพระองค์ก็ผิดมาเต็มที่เหมือนกัน แม้พระอัครสาวกทั้งสอง ก็ซ้ำเป็นมิจฉาทิฐิมาก่อนแล้วทั้งสิ้น แม้สาวกทั้งหลายเหล่าอื่นๆ ก็ล้วนแต่ผิดมาแล้วทั้งนั้น ต่อเมื่อพระองค์มาดำเนินทางกลาง ทำจิตอยู่ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ ได้ญาณ ๒ ในสองยามเบื้องต้นในราตรี ได้ญาณที่ ๓ กล่าวคืออาสวักขยญาณในยามใกล้รุ่ง จึงได้ถูกทางกลางอันแท้จริง ทำจิตของพระองค์ให้พ้นจากความผิด กล่าวคือ ส่วนสุดทั้งสองนั้นพ้นจากสมมติโคตร สมมติชาติ สมมติวาส สมมติวงศ์ และสมมติประเพณี ถึงความเป็นอริยโคตร อริยชาติ อริยวาส อริยวงศ์ และอริยประเพณี ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเล่า ก็มารู้ตามพระองค์ทำให้ได้อาสวักขยญาณพ้นจากความผิดตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรก ๆ ก็ต้องผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่าแล้วทำให้ถูก เมื่อยังมีดีใจเสียใจในการบำเพ็ญบุญกุศลอยู่ก็ตกอยู่ในโลกธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรม จึงเป็นผู้หวั่นไหวไปมา อุปฺปนฺโน โข เม โลกธรรมจะเกิดที่ไหน เกิดที่เรา โลกธรรมมี ๘ มรรคเครื่องแก้ก็มี ๘ มรรค ๘ เครื่องแก้โลกธรรม ๘ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาแก้ส่วน ๒ เมื่อแก้ส่วน ๒ ได้แล้ว ก็เข้าสู่อริยมรรค ตัดกระแสโลก ทำใจให้เป็นจาโคปฏิ-นิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย (สละสลัดตัดขาดวางใจหายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน ๒ ยังมีอยู่ในใจผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง ๒ แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว หมดธุลี เกษมจาก

โยคะ จึงว่าเนื้อความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมจักรนี้ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหวอย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้ โลกธาตุก็มิใช่อะไรอื่น คือตัวเรานี้เอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่นไหวเพราะเห็นในของที่ไม่เคยเห็น เพราะจิตพ้นจากส่วน ๒ ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะจะไม่มาก่อธาตุของโลกอีกแล

ข. มัชฌิมโพธิกาล ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในชุมชนพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ณ พระราชอุทยานเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะทำจิตให้ยิ่งได้ต้องเป็นผู้สงบระงับ อิจฺฉา โลภสมาปนฺโน สมโณ กึ ภวิสฺสติ เมื่อประกอบด้วยความอยากดิ้นรนโลภหลงอยู่แล้วจักเป็นผู้สงบระงับได้อย่างไร ต้องเป็นผู้ปฏิบัติคือปฏิบัติพระวินัยเป็นเบื้องต้น และเจริญกรรมฐาน ตั้งต้นแต่การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก ในการพิจารณามหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องแรก พึงพิจารณาส่วนแห่งร่างกายโดยอาการแห่งบริกรรมสวนะ คือพิจารณาโดยอาการคาดคะเนว่าส่วนนั้นเป็นอย่างนั้น ด้วยการมีสติสัมปชัญญะไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนี้ใจไม่ห่างจากกาย ทำให้รวมง่าย เมื่อทำให้มากในบริกรรมสวนะแล้วจักเกิดขึ้นซึ่งอุคคหนิมิต ให้ชำนาญในที่นั้นจนเป็นปฏิภาค ชำนาญในปฏิภาคโดยยิ่งแล้วจักเป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนาจนเป็นวิปัสสนาอย่างอุกฤษฏ์ ทำจิตเข้าถึงฐีติภูตํ ดังกล่าวแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า

ปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว โมกฺขํ จึงจะข้ามพ้น คือพ้นจากโลก ชื่อว่าโลกุตตรธรรม เขมํ จึงเกษมจากโยคะ (เครื่องร้อย) ฉะนั้นเนื้อความในมัชฌิมเทศนา จึงสำคัญ เพราะเล็งถึงวิมุตติธรรมด้วยประการฉะนี้แล

ค. ปัจฉิมโพธิกาล ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมชนพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาลวันของมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินารา ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า หนฺทานิ อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ เราบอกท่านทั้งหลายว่า จงเป็นผู้ไม่ประมาท พิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเช่นนั้นจักเป็นผู้แทงตลอด พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ ก็ปิดพระโอษฐ์ มิได้ตรัสอะไรต่อไปอีกเลย จึงเรียกว่า ปัจฉิมเทศนา อธิบายความต่อไปว่า สังขารมันเกิดขึ้นที่ไหน อะไรเป็นสังขาร สังขารมันก็เกิดขึ้นที่จิตของเราเอง เป็นอาการของจิตพาให้เกิดขึ้นซึ่งสมมติทั้งหลาย สังขารนี้แล เป็นตัวการสมมติบัญญัติสิ่งทั้งหลายในโลก ความจริงของโลกทั้งหลาย หรือธรรมธาตุทั้งหลาย เขามีเขาเป็นอยู่อย่างนั้น แผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา ฟ้า แดด เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นอะไรเลย ตลอดจนตนตัวมนุษย์ก็เป็นธาตุของโลก เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นนั่นเป็นนี่เลย เจ้าสังขารตัวการนี้เข้าไปปรุงแต่งว่าเขาเป็นนั้นเป็นนี้จนหลงกันว่าเป็นจริง ถือเอาว่าเป็นตัวเรา เป็นของของเราเสียสิ้น จึงมี ราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้น ทำจิตดั้งเดิมให้หลงตามไป เกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว่ายไปไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอเนกภพอเนกชาติ เพราะเจ้า

ตัวสังขารนั้นแลเป็นตัวเหตุ จึงทรงสอนให้พิจารณาสังขารว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ให้เป็นปรีชาญาณชัดแจ้งเกิดจากผลแห่งการเจริญปฏิภาคเป็นส่วนเบื้องต้น จนทำจิตให้เข้าภวังค์ เมื่อกระแสแห่งภวังค์หายไป มีญาณเกิดขึ้นว่า "นั่นเป็นอย่างนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์" เกิดขึ้นในจิตจริง ๆ จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์ ก็รู้เท่าสังขารได้ สังขารก็จะมาปรุงแต่งให้จิตกำเริบอีกไม่ได้ ได้ในคาถาว่า อกุปฺปิ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต เมื่อสังขารปรุงแต่งจิตไม่ได้แล้วก็ไม่กำเริบ รู้เท่าธรรมทั้งปวง สนฺโต ก็เป็นผู้สงบระงับถึงซึ่งวิมุตติธรรม ด้วยประการฉะนี้

ปัจฉิมเทศนานี้เป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณารู้แจ้งถึงที่สุด พระองค์จึงได้ปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้ พระธรรมเทศนาใน ๓ กาลนี้ ย่อมมีความสำคัญเหนือความสำคัญในทุก ๆกาล ปฐมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม มัชฌิมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม ปัจฉิมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม รวมทั้ง ๓ กาล ล้วนแต่เล็งถึงวิมุตติธรรมทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้

๑๗. พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ

อนาสวํ เจโตวิมุตฺติ ปญฺญาวิมุตฺติ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตวา อุปฺปสมฺปชฺช วิหรติ

พระบาลีนี้แสดงว่าพระอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าประเภทใดย่อมบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ที่ปราศจากอาสวะในปัจจุบัน หาได้แบ่งแยกไว้ว่า ประเภทนั้นบรรลุแต่เจโตวิมุตติ

หรือปัญญาวิมุติไม่ ที่เกจิอาจารย์แต่งอธิบายไว้ว่า เจโตวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิก่อน ส่วนปัญญาวิมุตติเป็นของพระอรหันต์สุกขวิปัสสกะผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ นั้น ย่อมขัดแย้งต่อมรรค มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ มีทั้งสัมมาทิฏฐิ ทั้งสัมมาสมาธิ ผู้จะบรรลุวิมุตติธรรมจำต้องบำเพ็ญมรรค ๘ บริบูรณ์ มิฉะนั้นก็บรรลุวิมุตติธรรมไม่ได้ ไตรสิกขาก็มีทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา อันผู้จะได้อาสวักขยญาณ จำต้องบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ส่วน ฉะนั้นจึงว่า พระอรหันต์ทุกประเภทต้องบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ด้วยประการฉะนี้แลฯ

* * *

มุตโตทัย

ส่วนที่ ๒

บันทึกโดย พระอาจารย์วัน อุตฺตโม และ
พระอาจารย์ทองคำ ญาโณภาโส
ณ วัดป่าบ้านหนองผือ อ. พรรณานิคม
จ. สกลนคร
พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๔๙๒

๑. เรื่อง มูลกรรมฐาน

กุลบุตรผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนานี้แล้วใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐานมา บอกได้ทีเดียวว่าไม่เคยมีพระอุปัชฌาย์ทุกรูปเมื่อบวชกุลบุตรจะไม่สอนกรรมฐานก่อนแล้วจึงให้ผ้าภายหลังไม่มี ถ้าอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐานก่อน อุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌาย์ต่อไปไม่ได้ ฉะนั้นกุลบุตรผู้บวชมาแล้ว จึงได้ชื่อว่าเรียนกรรมฐานมาแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน

พระอุปัชฌาย์สอนกรรมฐาน ๕ คือ เกสา ผม, โลมา ขน, นขา เล็บ, ทันตา ฟัน, ตโจ หนัง ในกรรมฐานทั้ง ๕ นี้ มีหนังเป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึงหนังเท่านั้น เพราะเหตุว่า หนังมันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหนังหุ้มห่อ ถ้าไม่มีหนัง ผม ขน เล็บ ฟัน ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตกต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลงหนัง หมายความสวยๆ

งามๆ เกิดความรักใคร่แล้วก็ปรารถนา เพราะมาหมายอยู่ที่หนัง เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือผิว ดำ-ขาว-แดง -ดำแดง-ขาวแดง ผิวอะไรต่ออะไร ก็เพราะหมายสีหนัง ถ้าไม่มีหนังแล้ว ใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม ใครเล่าจะรักจะชอบจะปรารถนา มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหนังไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อเอ็นและอาการอื่นๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนังเป็นของสำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็เพราะหนัง จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหนัง ฉะนั้นพระอุปัชฌายะท่านจึงสอนถึงแต่หนังเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณาจนให้เห็นความเปื่อยเน่า เกิดอสุภนิมิตปรากฏแน่แก่ใจแล้ว ย่อมจะเห็นอนิจจสัจจธรรม ทุกขสัจจธรรม อนัตตาสัจจธรรม จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงามอันมั่นหมายอยู่ที่หนังย่อมไม่สำคัญหมายและไม่ชอบใจไม่ปรารถนาเอา เพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌาย์ ไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสัจจธรรม ถ้าไม่เชื่อคำสอนพระอุปัชฌาย์ ย่อมแก้ความหลงของตนไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่งรัชชนิอารมณ์ ตกอยู่ในวัฏจักร เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌาย์ได้สอนแล้วแต่ก่อนบวชนั้น เป็นคำสอนที่จริงที่ดีแล้วเราไม่ต้องไปหาทางอื่นอีก ถ้ายังสงสัย ยังหาไปทางอื่นอีก ชื่อว่ายังหลงงมงาย ถ้าไม่หลงจะไปหาทำไม คนไม่หลงก็ไม่มีการหา คนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยิ่งหลงไปไกลเท่านั้น ใครเป็นผู้ไม่หา มาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่นี้ ก็จะเห็นแจ้งซึ่งภูตธรรมฐิติธรรม อันเกษมจากโยคาสวะทั้งหลาย

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช่มติของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายคิดได้แล้วสอนกุลบุตรตามมติของใครของมัน เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ให้อุปัชฌาย์เป็นผู้สอนกุลบุตรผู้บวชใหม่ ให้กรรมฐานประจำตน มิฉะนั้นก็ไม่สมกับการออกบวช ที่ได้สละบ้านเรือนครอบครัวออกมาบำเพ็ญเนกขัมมธรรมหวังโมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌาย์ทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระอุปัชฌาย์สอนไม่ผิด สอนจริงแท้ ๆ เป็นแต่กุลบุตรผู้รับเอาคำสอนไม่ตั้งใจ มัวประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้นความในเรื่องนี้ วิญญูชนจึงได้รับรองทีเดียวว่า เป็นวิสุทธิมรรคเที่ยงแท้

๒. เรื่อง ศีล

สีลํ สีลา วิย ศีล คือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหินซึ่งเป็นของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาตธาตุมาเป่าสักเท่าใด ก็ไม่มีการสะเทือนหวั่นไหวเลย แต่ว่าเราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่าศีลเท่านั้นก็จะทำให้เรางมงายอีก ต้องให้รู้จักเสียว่าศีลนั้นอยู่ที่ไหน มีตัวตนเป็นอย่างไร อะไรเล่าเป็นตัวศีล ใครเป็นผู้รักษา ถ้ารู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้วก็จะรู้จักว่าผู้นั้นเป็นตัวศีล ถ้าไม่เข้าใจเรื่องศีลก็จะงมงายไม่ถือศีลเพียงนอก ๆ เดี๋ยวก็ไปหาเอาที่นั้นทีนี้จึงจะมีศีล ไปขอเอาที่นั่นที่นี่จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขออยู่ ไม่ใช่หลงศีลดอกหรือ ไม่ใช่ศีลพัตตปรามาส ถือนอก ๆ ลูบ ๆ คลำ ๆ อยู่หรือ

อิทํ สจฺจาภินิเวสทิฏฺฐิ จะเห็นความงมงายของตนว่าเป็นของจริงเที่ยงแท้ ผู้ไม่หลงย่อมไม่ไปเที่ยวขอเที่ยวหาเพราะ

เข้าใจแล้วว่า ศีลก็อยู่ที่ตนนี้ จะรักษาโทษทั้งหลายก็ตนเป็นผู้รักษา ดังที่ว่า "เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ" เจตนา เป็นตัวศีล เจตนาคืออะไร เจตนานี้ต้องแปลงอีกจึงจะได้ความ ต้องเอาสระ เอ มาเป็นอิ เอา ต สะกดเข้าไป เรียกว่า จิตตํ คือจิตใจ คนเรา ถ้าจิตใจไม่มี ก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กายจะสำเร็จการทำอะไรได้ ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตใจไม่เป็นศีลกาย ก็ประพฤติไปต่างๆ จึงกล่าวได้ว่าศีลมีตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่องโทษที่ควรละเว้น โทษ ๕ โทษ ๘ โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ รักษาไม่ให้มีโทษต่างๆ ก็สำเร็จเป็นศีลตัวเดียว รักษาผู้เดียวนั้นได้แล้ว มันก็ไม่มีโทษเท่านั้นเอง ก็จะเป็นปกติแนบเนียน ไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงมาหาขอ คนที่หาขอต้องเป็นคนทุกข์ ไม่มีอะไรจึงเที่ยวหาขอ เดี๋ยวก็กล่าวยาจามิๆ ขอแล้วขอเล่า ขอเท่าไรยิ่งไม่มียิ่งอดอยากยากเข็ญ เราได้มาแล้วมีอยู่แล้วซึ่งกายกับจิต รูปกายก็เอามาแล้วจากบิดามารดาของเรา จิตก็มีอยู่แล้ว ชื่อว่าของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นศีลก็ทำเสีย ไม่ต้องกล่าวว่าศีลมีอยู่ที่โน้นที่นี้ กาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ศีลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว อกาลิโก รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผลก็ไม่มีกาล

เรื่องนี้ต้องมีหลักฐานพร้อมอีก เมื่อครั้งพุทธกาลนั้นพวกปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและบิดามารดา ภรรยาเก่า ของท่านก็ดี ภัททวัคคีย์ ชฎิลทั้งบริวารก็ดี พระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร ๑๒ นหุตก็ดี ฯลฯ ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ปรากฏว่าได้สมาทานศีลเสียก่อนจึงฟังเทศนา พระองค์เทศนาไปทีเดียว ทำไมท่านเหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล ศีลสมาธิปัญญาของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็นพระองค์

ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นขอเอาศีล สมาธิ ปัญญา จากพระองค์ เมื่อได้ลิ้มรสธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่านเหล่านั้นเอง โดยไม่มีการขอและไม่มีการเอาให้ มรรคสมังคี ไม่มีใครหยิบยกให้เข้ากัน จิตดวงเดียวเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ฉะนั้นเราไม่หลงศีล จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง

๓. เรื่อง ปาฏิโมกขสังวรศีล

พระวินัย ๕ คัมภีร์ สงเคราะห์ลงมาในปาฏิโมกขุทเทส เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัยย่อมข้ามไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกตามพระวินัยแล้ว โมกฺขํ ชื่อว่าเป็นทางข้ามพ้นวัฏฏะได้ ปาฏิโมกข์นี้ยังสงเคราะห์เข้าไปหาวิสุทธิมรรคอีก เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล ในสีลนิเทศ

สีลนิเทศนั้นกล่าวถึงเรื่องศีลทั้งหลาย คือปาฏิโมกขสังวรศีล ๑ อินทรียสังวรศีล ๑ ปัจจยสันนิสสิตศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ส่วนอีก ๒ คัมภีร์นั้นคือ สมาธินิเทศ และปัญญานิเทศ วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ พระคัมภีร์นี้สงเคราะห์เข้าในมรรคทั้ง ๘ มรรค ๘ สงเคราะห์ลงมาในสิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประโยคพยายามปฏิบัติดัดตนอยู่ ชื่อว่าเดินมรรค สติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็เรียกว่ามรรค อริยสัจจ์ ๔ ก็ชื่อว่ามรรค เพราะเป็นกิริยาที่ยังทำอยู่ ดังภาษิตว่า "สจฺจานํ จตุโรปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา" สำหรับเท้าต้องมีการเดิน คนเราต้องไปด้วยเท้าทั้งนั้น ฉะนั้นสัจจะทั้ง ๔ ก็ยังเป็นกิริยาอยู่ เป็นจรณะเครื่องพาไปถึงวิสุทธิธรรม

วิสุทธิธรรมนั้นจะอยู่ที่ไหน มรรคสัจจะอยู่ที่ไหน วิสุทธิธรรมก็ต้องอยู่ที่นั่น มรรคสัจจะไม่มีอยู่ที่อื่น มโนเป็นมหาฐาน มหาเหตุวิสุทธิธรรมจึงต้องอยู่ที่ใจของเรานี่เอง ผู้เจริญมรรคต้องทำอยู่ที่นี่ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อว่ายังหลง ทำไมจึงหลงไปหาที่อื่นเล่า ผู้ไม่หลงก็ไม่ต้องหาทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ศีลก็มีในตน สมาธิก็มีในตน ปัญญาก็มีอยู่กับตน ดังบาลีว่า เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ เป็นต้น กายกับจิตเท่านี้ประพฤติปฏิบัติศีลได้ ถ้าไม่มีกายกับจิต จะเอาอะไรมาพูดออกว่าศีลได้ คำที่ว่าเจตนานั้นเราต้องเปลี่ยนเอาสระเอขึ้นบนสระอิ เอาตัว ต สะกดเข้าไป ก็พูดได้ว่า จิตฺตํ เป็นจิต จิตเป็นผู้คิดงดเว้นเป็นผู้ระวังรักษา เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมรรคและผลให้เป็นไปได้ พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกขีณาสวเจ้าก็ดี จะชำระตนให้หมดจดจากสังกิเลสทั้งหลายได้ ท่านก็มีกายกับจิตทั้งนั้นเมื่อท่านจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ก็ทำอยู่ที่นี่ (คือที่กายกับจิต) ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ามรรคมีอยู่ที่ตนของตนนี้เอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งสมถะหรือวิปัสสนา ก็ไม่ต้องหนีจากกายกับจิต ไม่ต้องส่งนอก ให้พิจารณาอยู่ในตนของตน เป็นโอปนยิโก แม้จะเป็นของมีอยู่ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้นก็ไม่ต้องส่งออกเป็นนอกไป ต้องกำหนดเข้ามาเทียบเคียงตนของตน พิจารณาอยู่ที่นี้ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ เมื่อรู้ก็ต้องรู้เฉพาะตน รู้อยู่ในตน ไม่ได้รู้มาแต่นอก เกิดขึ้นกับตนมีขึ้นกับตน ไม่ได้หามาจากที่อื่น ไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมาจากผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า ญาณ ทสฺสนํ สุวิสุทธํ อโหสิ ฯลฯ เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์แท้ ฯลฯ

๔. เรื่อง ธรรมคติวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิใช่ว่าพระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วันหนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้งที่พระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์เป็นผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าปกครองดูแลบ่าวไพร่ ประชาราษฎร เมื่อพระองค์ได้เป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่นอนใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิดใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครองป้องกันราษฎรทั้งขอบเขต และการรักษาครอบครัวตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอ ถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ผาสุกสบายได้ แม้พระองค์เองก็จะดำรงตำแหน่งหน้าที่ของพระองค์ไว้ไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่นและเรื่องของพระองค์เองเสมอแล้ว ปัญญาวิวัฏฏ์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชาได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านี้ ส่วนการ เกิด แก่ เจ็บตายเล่า เราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับบัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลายเกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้เจ็บป่วยไข้เป็นโรคาพาธก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบังคับ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเล่าก็บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลมกลับไปกลับมา พิจารณาเท่าไรก็ยิ่งเกิดความสลดสังเวช และท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ในฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้

เพื่อต้องการอะไร เป็นผู้มีอำนาจเท่านี้ มีสมบัติข้าวของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อ หรือประกันซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตายก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้นจากความ เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ได้ จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อนแล้วก็ยังมีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มีมืดแล้วยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้ว อย่างไรก็คงมีทางไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นแน่ จึงได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้จนได้ แต่ว่าการจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้ คงจะทำไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบในยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสียจากการครองราชย์สมบัตินี้ออกไปผนวชจึงจะสามารถทำได้ ครั้นทรงคิดเช่นนี้แล้ว ต่อมาวันหนึ่งพอถึงเวลากลางคืน พวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอพระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลาย ในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้นพระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากบรรทมนั้นพวกนางสนมทั้งหลายก็พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้ว เผอิญพระองค์ทรงตื่นขึ้นมาด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์พลิกขณะ เลยเกิดอุคคหนิมิตขึ้น ลืมพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอนหลับอยู่นั้นเป็นซากอสุภะไปหมด เหมือนกับเป็นซากศพในป่าช้าผีดิบ จึงให้เกิดความสลดสังเวชเหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงตรัสกับพระองค์เองว่า เราอยู่ที่นี้จะว่าเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คนทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะอยู่ทำไม จำเรา

จะต้องออกผนวชในเดี๋ยวนี้ จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ถือพระขรรค์แล้วออกไปเรียกนายฉันนะ อำมาตย์ผู้เป็นนายม้าให้ไปเอาม้ามาพาพระองค์ออกจากเมืองไป เมื่อนายฉันนะนำม้ามาแล้วพระองค์ก็ทรงม้า มีนายฉันนะอำมาตย์นำทาง เสด็จหนีออกจากเมืองไปโดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลุถึงอโนมานที ทรงข้ามฝั่งแม่นทีแล้วก็ถ่ายเครื่องประดับ และเครื่องทรงที่ฉลองพระองค์ออกเสีย จึงส่งเครื่องประดับให้นายฉันนะตรัสสั่งให้กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัศวราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระมัสสุเสีย ทรงผนวชแต่พระองค์เดียว เมื่อผนวชแล้วจึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อน คือไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบส และอุทกดาบส ครั้นไม่สมประสงค์จึงทรงหลีกไปแต่พระองค์เดียว ไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำเนรัญชรา แขวงอุรุเวลาเสนานิคม ได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยคพยายามทำทุกกรกิริยาอย่างเข้มแข็ง จนถึงสลบตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้วจึงพิจารณาอีกว่า การที่เรากระทำความเพียรนี้จะมาทรมานแต่กายอย่างเดียวเท่านี้ไม่ควร เพราะจิตกับกายเป็นของอาศัยกันถ้ากายไม่มีจะเอาอะไรทำประโยคพยายาม และถ้าจิตไม่มีกายนี้ก็ทำอะไรไม่ได้ ต่อนั้นพระองค์จึงไปพยุงพเยาร่างกายพอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอควรจึงเผอิญปัญจวัคคีย์พร้อมกันหนีไป ครั้นปัญจวัคคีย์หนีแล้ว พระองค์ก็ได้ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณาอย่างเต็มที่ เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ในตอนเช้ารับมธุปายาสของนางสุชาดาเสวย เสร็จแล้วก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่านั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว

จึงเสด็จดำเนินมาพบโสตถิยพราหมณ์ โสตถิยพราหมณ์ได้ถวายหญ้าคา ๘ กำแก่พระองค์ รับแล้วก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ผินพระพักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นไม้นั้น เมื่อพระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุงพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้งสัจจาธิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า ถ้าเราไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลายไป ยังเหลืออยู่แต่พระตจะและพระอัฏฐิก็ตามที ต่อนั้นไปจึงเจริญสมถะและวิปัสสนาปัญญา ทรงกำหนดพระอานาปานสติเป็นขั้นต้น ในตอนต้นนี้แหละพระองค์ได้ทรงชำระนิวรณธรรมเต็มที่ เจ้าเวทนาพร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสพแก่พระองค์อย่างสาหัส, ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่พวกขันธมาร, มัจจุมาร, กิเลสมาร, เข้ารังควาญพระองค์ แต่ว่าสัจจาธิษฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติและปัญญายังพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิวรณ์เหล่านั้นระงับไป ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่พระองค์ จึงได้กล่าวว่าพระองค์ทรงชนะพระยามาราธิราช ในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกสมาธิตอนนี้ได้เกิดบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เมื่อพิจารณาไปก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิตทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิด, ใคร่ครวญไปๆ มาๆ จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์แล้ว จึงเกิดจุตูปปาตญาณขึ้นมาในยามที่ ๒ คือ มัชฌิมยาม ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็ยังไม่มีความสิ้นสุด จึงทรงทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ในเรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณากลับไปกลับมาในปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการ จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อหน่าย

สลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมภูตธรรม จิตตอนนี้ถอยออกมาแล้ว จึงตัดสินขาดทีเดียว จึงบัญญัติว่า อาสวักขยญาณทรงทราบว่าจิตของพระองค์สิ้นแล้วจากอาสวะ พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย พ้นแล้วจากทุกข์ ถึงเอกันตบรมสุข สันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพานธรรม แล

๕. เรื่อง อัจฉริยะ – อัพภูตธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของพวกเราเมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีธารถ (สิทธัตถราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุนิมิต ๔ ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ทรงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที เครื่องสมณบริขารมีมาเองเลื่อนลอยมาสวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิต สมณสารูปสำเร็จด้วยบุญญาภินิหารของพระองค์เอง จึงเป็นการอัศจรรย์ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้พระองค์อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลังในการประกอบความเพียร เพื่อตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้นทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตภาวนา ไม่ท้อถอยตลอดเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้สัจธรรมของจริงโดยถูกต้องแล้ว ก็ยิ่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐมสาวกนั่นเล่า ก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่นๆ ที่เป็นเอหิภิกฺขุก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของ

พระบรมศาสดาแล้วได้สำเร็จมรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์ พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ออก เปล่งพระวาจาว่า เอหิภิกฺขุ ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมวินัยเรากล่าวดีแล้ว เพียงเท่านี้ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา อัฏฐบริขารเลื่อนลอยมาสวมสอดกาย ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสารูป มีรูปอันน่าอัศจรรย์น่าเลื่อมใสจริง สาวกเหล่านั้นก็อัศจรรย์ตนเองในธรรมอันไม่เคยรู้เคยเห็น อันสำเร็จแล้วด้วยบุญฤทธิ์ และอำนาจพระวาจาอิทธิปาฏิหาริย์ของพระบรมศาสดาจารย์ ท่านเหล่านั้นจะกลับคืนไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตของท่านเหล่านั้นพ้นแล้วจากบ้านเก่าและอัศจรรย์ในธรรมอันตนรู้ตนเห็นแล้ว ทั้งบริขารที่สวมสอดกาย อยู่ก็เป็นผ้าบังสุกุลอย่างอุกฤษฏ์

ครั้นต่อมาท่านเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยติสรณคมนูปสัมปทา สำเร็จด้วยการเข้าถึงสรณะทั้ง ๓ คืออุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที่

ครั้นต่อมาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระญาณเล็งเห็นการณ์ไกล จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ ทรงประทานญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทาไว้เป็นแบบฉบับอันหมู่เราผู้ปฏิบัติได้ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ ได้พากันมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อุทิศเฉพาะพระบรมศาสดาพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์แล้ว ทำความพากเพียรประโยคพยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้ว ก็คงจะได้รับความอัศจรรย์ใจในพระธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็มาก ตามวาสนาบารมีของตนโดยไม่สงสัยเลย

๖. เรื่อง วาสนา

กุศลวาสนา อกุศลวาสนา อัพยากตวาสนา

อัธยาศัยของสัตว์ เป็นมาแล้วต่างๆ คือ ดี เลว และกลางๆ วาสนาก็เป็นไปตามอัธยาศัย คือวาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอตัว วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนายิ่งในทางดีมาแล้ว แต่คบกับพาลวาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อนแต่คบกับบัณฑิตวาสนาก็เลื่อนขึ้นไปเป็นบัณฑิต บางคนคบมิตรเป็นกลางๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่หายนะ ไม่เสื่อมทราม วาสนาก็พอประมาณสถานกลาง ฉะนั้นบุคคลพึงพยายามคบบัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นไปโดยลำดับ

๗. เรื่อง สนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม

กาเลน ธมฺมสฺสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ

การปรึกษาไต่ถาม หรือการสดับธรรมตามกาลตามสมัย พระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นมงคลความเจริญอันอุดมเลิศ

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทั้งนั้น ไม่ได้ไปเชื้อเชิญนิมนต์มา ครั้นมาศึกษามาปฏิบัติก็ต้องทำจริง ปฏิบัติจริง ตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์เจ้า และสาวกขีณาสวะเจ้าผู้ปฏิบัติมาก่อน

เบื้องต้นพึงพิจารณาสัจจธรรมคือของจริงทั้ง ๔ ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็นอริยบุคคลได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณามาแล้ว เกิด เราก็เกิดมาแล้ว คือร่างกายอันเป็นอยู่นี้มิใช่ก้อนเกิด หรือ แก่ เจ็บ ตาย ก็ก้อนอันนี้แล เมื่อเราพิจารณา

อยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ เดินจงกรมบ้าง ยืนกำหนดพิจารณาบ้าง นอนกำหนดพิจารณาบ้าง จิตจะรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยก็เป็นขณิกสมาธิ คือจิตรวมลงภวังค์หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอนออกมา ครั้นพิจารณาอยู่ไม่ถอยจนปรากฏเป็นอุคคหนิมิต จะเป็นนอกก็ตามในก็ตาม ให้พิจารณานิมิตนั้นจนจิตวางนิมิต รวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่นานพอประมาณแล้วถอยออกมา สมาธิในชั้นนี้เรียกว่าอุปจารสมาธิ พึงพิจารณานิมิตนั้นเรื่อยไปจนจิตรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐีติจิต เป็นอัปปนาสมาธิ ปฐมฌาน ถึงซึ่งเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว ครั้นจิตถอยออกมา ก็พึงพิจารณาอีกแล้วๆ เล่าๆ จนขยายแยกส่วนเป็นปฏิภาคนิมิตได้ต่อไป คือพิจารณาว่าตายแล้วมันจะเป็นอะไรไปอีก มันจะต้องเปื่อยเน่า ผุพังยังเหลือแต่ร่างกระดูก กำหนดทั้งภายในคือกายของตน ทั้งภายนอกคือกายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่าส่วนนี้เป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไร โดยชัดเจนแจ่มแจ้ง กำหนดให้มันเกิดขึ้นมาอีก แล้วกำหนดให้มัน ยืน เดิน นั่ง นอน แล้วตายสลายไปสู่สภาพเดิมของมัน คือไปเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแล

เมื่อกำหนดจิตพิจารณาอยู่อย่างนี้ ทั้งภายนอกทั้งภายในทำให้มากให้หลาย ให้มีทั้งตายเก่าตายใหม่ มีแร้งกาสุนัขยื้อแย่งกัดกินอยู่ ก็จะเกิดปรีชาญาณขึ้น ตามแต่วาสนาอุปนิสัยของตนดังนี้แล

๘. เรื่อง การทำจิตให้ผ่องใส

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอนกาย วาจา จิต มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติ ฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้าที่เรียกว่าธัมมวิจยะ พิจารณาให้พอทีเดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็นสติสัมโพชฌงค์ จิตจึงจะเป็นสมาธิรวมลงเอง

สมาธิมี ๓ ขั้น คือ ขณิกสมาธิ จิตรวมลงไปสู่ฐีติขณะแล้วพักอยู่หน่อยหนึ่ง ถอยออกมาเสีย อุปจารสมาธิ จิตรวมลงสู่ภวังค์แล้วพักอยู่นานหน่อยจึงถอยออกมารู้นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง และอัปปนาสมาธิ สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่จิตรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมถึงเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว หยุดนิ่งอยู่กับที่ มีความรู้ตัวอยู่ว่า จิตดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ ประการ ค่อยสงบประณีตเข้าไปโดยลำดับ เมื่อหัดจิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทำจิตให้ยิ่ง ได้ในพระบาลีว่า อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธานสาสนํ การประกอบความพากเพียรทำจิตให้ยิ่ง เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

การพิจารณากายนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติ อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นแสดงไว้ มีหลายนัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร เรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในมูลกรรมฐานเรียกว่า เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ ที่พระอุปัชฌายะสอนเบื้องต้นแห่งการบรรพชา

เป็นสามเณร และในธรรมจักกัปปวัตนสูตรว่าชาติปิ ทุกฺขา ชรา ปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ดังนี้ บัดนี้เราก็เกิดมาแล้วมิใช่หรือ ครั้นเมื่อบุคคลมาปฏิบัติให้เป็นโอปนยิโกน้อมเข้ามาพิจารณาในตนนี้แล้วเป็นไม่ผิด เพราะพระธรรมเป็นอกาลิโก มีอยู่ทุกเมื่อ อาโลโก สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีอะไรปิดบังเลย

๙. เรื่อง วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมาก เป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้วต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติมหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่าอันนั้นเป็นอันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศกลางหาวดาวนักขัตตฤกษ์สารพัดสิ่งทั้งปวง อันเจ้าสังขารคือการจิตหาออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั้นเป็นนี้จนรู้เท่าแล้ว เรียกว่ากำหนดรู้ทุกข์ สมุทัย เมื่อทำให้มาก-เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทันแล้ว จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้วนิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่ในกายวาจา จิตนี้ ที่เรียกว่า อกาลิโก ของมีอยู่ทุกเมื่อ โอปนยิโก เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของที่มีอยู่ ปจฺจตฺตํ จึงจะรู้เฉพาะตัว คือมาพิจารณากายอันนี้ให้เป็นของอสุภะ เปื่อยเน่าแตกพังลงไป ตามสภาพความจริงของภูตธาตุ ปุพฺเพสุ ภูเตสุ ธมฺเมสุ ในธรรมอัน

มีมาแต่เก่าก่อน สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้มาปฏิบัติพิจารณาพึงรู้อุปมารูปเปรียบดังนี้ อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไปในแผ่นดิน ลุยตมลุยโคลนตากแดดกรำฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ และได้บริโภคอิ่มสบายก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีอยู่ใน กาย วาจา จิต ของทุกคน

๑๐. เรื่อง ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลายไม่มีปัญหา โอปนยิโก น้อมจิตเข้ามาพิจารณา กาย วาจา จิต อกาลิโก อันเป็นของมีอยู่ อาโลโก สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกเจ้าทั้งหลายผู้น้อมเข้ามาพิจารณาของมีอยู่นี้ ได้รู้แจ้งจำเพาะตัวมาแล้ว เป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ย่อมมีอยู่ทุกกาล ทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คือผิดก็รู้จัก ถูกก็รู้จัก ในตนของตนเอง ดีชั่วอย่างไรตัวของตัวย่อมรู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพินิจพิจารณาไม่มัวประมาทเพลิดเพลินเสีย

ตัวอย่างที่มีมาแล้วคือ มาณพ ๑๖ คน ซึ่งเป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญฌานกสิณ ติดอยู่ในรูปฌานและอรูปฌาน พระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสสอนให้พิจารณาของมีอยู่ในตน ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญา ให้รู้ว่า กามภพเป็นเบื้องต่ำ, รูปภพเป็นเบื้องกลาง, อรูปภพเป็นเบื้องบน, แล้วถอยลงมาให้รู้ว่าอดีตเป็นเบื้องต่ำ, อนาคตเป็นเบื้องบน, ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง,

แล้วชักเข้ามาหาตัวอีก ให้รู้ว่า อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องขวาง ฐานกลาง เมื่อท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่อย่างนี้ ปจฺจตฺตํ จึงรู้เฉพาะขึ้นที่ตัวของตัวโดยแจ่มแจ้ง สิ้นความสงสัยข้อปฏิบัติ ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาที่อื่นให้ลำบาก

๑๑. เรื่อง ได้ฟังธรรมทุกเมื่อ

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายปัญญาฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อ ถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คืออาศัยการสำเหนียก กำหนดพิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ได้เห็นอยู่ ได้ยินอยู่ ได้สูด ดม ลิ้ม เลีย และสัมผัสอยู่ จิตใจเล่า ก็มีอยู่ ความคิดนึกรู้สึกในอารมณ์ต่างๆ ทั้งดีและร้ายก็มีอยู่ ความเสื่อมความเจริญ ทั้งภายนอกภายใน ก็มีอยู่ ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมดา เขาแสดงความจริงคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ ทุกเมื่อ เช่นใบไม้มันเหลืองหล่นร่วงลงจากต้น ก็แสดงความไม่เที่ยงให้เห็นดังนี้เป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติมาพินิจพิจารณาด้วยสติปัญญาโดยอุบายนี้อยู่เสมอแล้ว ชื่อว่าได้ฟังธรรมอยู่ทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน แล

๑๒. เรื่อง ปริญเญยฺยธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรมเรียกบริกรรม, จิตที่กำลังทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ เมื่อได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้วจิตจะสงบรวมลงสู่ภวังค์ดำรงอยู่หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบในขั้นนี้เรียกบริกรรมสมาธิ หรือ ขณิกสมาธิ

การกำหนดพิจารณาธรรมแล้วจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐีติธรรม ดำรงอยู่นานหน่อยแล้วถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า อุปจารสมาธิ

การกำหนดพิจารณาธรรม คืออสุภนิมิตที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอุคคหนิมิตนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตปล่อยวางนิมิตเสียสงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรม ดำรงอยู่นาน เป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียว สงบนิ่งแน่วแน่ มีสติรู้อยู่ว่าจิตดำรงอยู่กับที่ไม่หวั่นไหวไปมา ความสงบชั้นนี้เรียกว่า อัปปนาสมาธิ

ส่วนนิมิตอันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับชั้นดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่า บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิตตามลำดับกัน

อนึ่ง ภวังค์คือภพหรือฐานของจิตนั้น ท่านก็เรียกชื่อเป็น ๓ ตามอาการเคลื่อนไปของจิต คือ ภวังคบาท ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเฉทะ ขณะแรกที่จิตวางอารมณ์เข้าสู่ฐานเดิมของตน ที่เรียกอย่างสามัญว่าปกติจิตนั้นแล เรียกว่า ภวังคบาท ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อขึ้นสู่อารมณ์อีก เรียกว่า ภวังคจลนะ ขณะที่จิตเคลื่อนจากฐานขึ้นสู่อารมณ์ เรียกว่า ภวังคุปัจเฉทะ

จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิต

แล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมาธินั้นนาน มีอาการครบองค์ของฌาน จึงเรียกว่าฌาน เมื่อทำการพินิจพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้วจิตรวมลงสู่ภวังค์คือฐานเดิมของจิตจนถึงฐีติ ขณะตัดกระแสภวังค์ขาดหายไปไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีก ดังนี้เรียกว่าฐีติญาณ

๑๓. เรื่อง บั้นต้นโพธิสัตว์

ปฐมโพธิสัตว์ มัชฌิมโพธิสัตว์ ปัจฉิมโพธิสัตว์ ปฐมโพธิกาล มัชฌิมโพธิกาล ปัจฉิมโพธิกาล ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมเทศนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจากคัพโภทรของพระนางเจ้าสิริมหามายา ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวหะต่อกัน ครั้นประสูติแล้ว ก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยาเพื่อปกครองรักษาบ้านเมืองตามขัตติยประเพณีได้แล้วก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษาก็ได้ปกครองบ้านเมืองเสวยราชสมบัติแทนพระเจ้าศิริสุทโธทนมหาราชผู้พระราชบิดา นับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรงพิจารณาหาทางบังคับบัญชาความเกิดแก่เจ็บตายให้เป็นไปตามใจหวังก็เป็นไปไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็มิทำให้ท้อพระทัยในการคิดอ่านหาทาง

แก้เกิดแก่เจ็บตาย ยิ่งเร้าพระทัยให้คิดอ่านพิจารณายิ่งขึ้น ความคิดอ่านของพระองค์ในตอนนี้เรียกว่าบริกรรม ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัยอยู่เสมอ จนกระทั่งพระสนมทั้งหมดปรากฏให้เห็นเป็นซากอสุภะดุจป่าช้าผีดิบ จตุนิมิต ๔ ประการคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงบันดาลให้พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในราชสมบัติแล้วเสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ตอนนี้เรียกว่า ปฐมโพธิสัตว์ เป็นสัตว์พิเศษ ผู้จะได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษเป็นพระอรหันตสัมมา-สัมพุทธเจ้าเที่ยงแท้ ก่อนแต่กาลนี้ไม่นับ นับเอาแต่กาลปัจจุบันทันตาเห็นเท่านั้น

ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานที ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์ อธิษฐานบรรพชา อัฏฐบริขารมีมาเองด้วยอำนาจบุญฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นผ้าบังสุกุลจีวร เหตุอัศจรรย์อย่างนี้มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อนั้นมาต้องทรงแสวงหา เหล่าปฐมสาวกก็เหมือนกัน อัฏฐบริขารเกิดขึ้นด้วยบุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น ครั้นทรงบรรพชาแล้ว ทรงทำทุกรกิริยาประโยค พยายามพิจารณาอุคคหนิมิตที่ทรงรู้ครั้งแรก แยกออกเป็นส่วนๆ เป็นปฏิภาคนิมิต จนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ ควงแห่งมหาโพธิ์พฤกษ์ ทรงชนะมารและเสนามาร เมื่อเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต ยังบุพเพนิวาสานุสติญาณให้เกิดในปฐมยาม ยังจุตูปปาตญาณให้เกิดในมัชฌิมยาม ทรงตามพิจารณาจิตที่ยังปัจจัยให้สืบต่อที่เรียกว่า ปัจจยาการ ตอนเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ตอนนี้เรียกว่า มัชฌิมโพธิสัตว์

ครั้นเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอสมควรแล้ว จิตของพระองค์หยั่งลงสู่ความสงบถึงฐีติธรรมดำรงอยู่ในความ

สงบพอสมควรแล้ว ตัดกระแสภวังค์ขาดไป เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นในขณะนั้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า อาสวักขยญาณ ประหารเสียซึ่งกิเลสอาสวะทั้งหลายให้ขาดหายไปจากพระขันธสันดาร สรรพปรีชาญานต่างๆ อันสำเร็จมาแต่บุพพวาสนาบารมี ก็มาชุมนุมในขณะจิตอันเดียวนั้นจึงเรียกว่า ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ระยะกาลตอนนี้เรียกว่าปัจฉิมโพธิสัตว์

ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข อยู่ในที่ ๗ สถาน ตลอดกาล ๔๙ วันแล้ว แลทรงเทศนาสั่งสอนเวไนยนิกร มีพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น จึงถึงทรงตั้งพระอัครสาวกทั้ง ๒ และแสดงมัชฌิมเทศนา ณ เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็นปฐมโพธิกาล

ต่อแต่นั้นมา ก็ทรงทรมานสั่งสอนเวไนยนิกรตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา จัดเป็น มัชฌิมโพธิกาล ตั้งแต่เวลาทรงประทับไสยาสน์ ณ พระแท่นมรณมัญจาอาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่ในสาลวโนทยานของมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินาราราชธานี และทรงแสดงพระปัจฉิมเทศนาแล้วปิดพระโอษฐ์ เสด็จดับขันธ-ปรินิพพาน ระยะกาลตอนนี้จัดเป็นปัจฉิมโพธิกาล ด้วยประการฉะนี้

๑๔. เรื่อง โสฬสกิจ

กิจในพระธรรมวินัยนี้ ที่นับว่าสำคัญที่สุดเรียกว่า โสฬสกิจ เป็นกิจที่โยคาวจรกุลบุตรพึงพากเพียรพยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสกิจ ได้แก่กิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ชั้นโสดาบันก็ประชุม ๔ ชั้นสกิทาคามีก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ ชั้นอนาคามีก็ประชุม ๔ ชั้นอรหันต์ก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ สองแปดเป็น ๑๖ กำหนดสัจจะทั้ง ๔ รวมเป็นองค์อริยมรรคเป็นขั้นๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในกายในจิต คือ ทุกข์ เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นปริญเญยยะ ควรกำหนดรู้ ก็ได้กำหนดรู้ สมุทัยเป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นปหาตัพพะ ควรละก็ละได้แล้ว นิโรธเป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นสัจฉิกาตัพพะควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคเป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นภาเวตัพพะ ควรเจริญให้มาก ก็ได้เจริญให้มากแล้ว เมื่อมากำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้สำเร็จ

มรรค อยู่ที่ กาย กับ จิต คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ รวมเป็น ๖ ลิ้น ๑ เป็น ๗ กาย ๑ เป็น ๘ มาพิจารณารู้เท่าสิ่งทั้ง ๘ นี้ ไม่หลงไปตาม ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันมาถูกต้องตนของตนจิตไม่หวั่นไหว โลกธรรม ๘ เป็นคู่ปรับกับมรรค ๘ เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสองนี้แล้ว เจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้ ก็เป็นผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ อโสกํ วิรชํ เขมํ เอตมฺ มงฺคลมุตฺตมํ โลกธรรมถูกต้องจิตผู้ใดแล้วจิตของผู้นั้นไม่หวั่นไหว เมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตปราศจากเครื่องย้อม เป็นจิตเกษมจากโยคะ จัดว่าเป็นมงคลอันอุดมเลิศ ฉะนี้แล

๑๕. เรื่อง สำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตตผล

กิร ดังได้สดับมา ยังมีภิกษุ ๒ รูป ในพระศาสนาของพระบรมศาสดาของเรานี้ รูปหนึ่งมีพรรษาแก่กว่า อีกรูปหนึ่งมีพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความรักใคร่ในกันและกัน แต่จากกันไปเพื่อประกอบความเพียร รูปอ่อนพรรษากว่าได้สำเร็จพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ก่อน รูปแก่พรรษาได้แต่เพียรกำลังสมาธิสมาบัติ และเป็นผู้ชำนาญในวสี จะพิจารณาอธิษฐานให้เป็นอย่างไรก็ได้ดังประสงค์ และเกิดทิฏฐิสำคัญว่ารู้ทั่วแล้ว ส่วนรูปหย่อนพรรษาครั้นพิจารณาดูก็ทราบได้ด้วยปัญญาญาณ จึงสั่งให้รูปแก่พรรษากว่าไปหาท่าน รูปนั้นไม่ไป สั่งสองสามครั้งก็ไม่ไป รูปหย่อนพรรษาจึงไปหาเสียเอง แล้วยังกันและกันให้ยินดี พอสมควรแล้วจึงพูดกับรูปแก่กว่าว่า ถ้าท่านสำคัญว่ารู้จริงก็จงอธิษฐานให้เป็นสระ ในสระให้มีดอกบัวหลวง ๑ ดอก ในดอกบัวหลวงให้มีนางฟ้อนสวยงาม ๗ นาง รูปแก่พรรษาก็เนรมิตได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตแล้วรูปอ่อนพรรษากว่าจึงสั่งให้เพ่งดู ครั้นเพ่งดูนางฟ้อนอยู่ กามราคะกิเลสอันสั่งสมมาแล้วหลายร้อยอัตตภาพก็กำเริบ จึงทราบได้ว่าตนยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นแล้วรูปอ่อนพรรษาจึงเตือนให้รู้ตัว และให้เร่งทางปัญญาวิปัสสนาญาณ รูปแก่พรรษากว่าครั้นปฏิบัติตามทำความพากเพียรประโยคพยายามอยู่ มิช้ามินานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขีณาสวะบุคคลในพระพุทธศาสนาด้วยประการฉะนี้

อปรา ยังเรื่องอื่นอีก มีเนื้อความอย่างเดียวกันแต่นิมิตต่างกัน คือให้เนรมิตช้างสารซับมันตัวร้ายกาจวิ่งเข้ามาหา หลงรูปเนรมิตของตนเอง เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนี

เพื่อนสหธรรมมิกผู้ไปช่วยเหลือได้ฉุดเอาไว้ และกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยนัยหนหลัง จึงหยุดยั้งใจได้และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสหธรรมมิกผู้ช่วยเหลือนั้น ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขีณาสวะบุคคลในพระบวรพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แม้เรื่องนี้ก็พึงถือเอาเป็นทิฏฐานุคติ เช่นเดียวกับเรื่องก่อนนั้นแล

นี้เป็นนิทานที่เป็นคติสำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัติตามคือผู้เป็นสหธรรมิกประพฤติธรรมร่วมกันทุกคน จงมาเป็นสหายกันในกิจที่ชอบ ทั้งที่เป็นกิจภายใน ทั้งที่เป็นกิจภายนอก ยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดีเถิด

๑๖. เรื่อง อุณหัสสวิชัยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ผู้นั้นย่อมชนะได้ซึ่งความร้อน อุณหัสสคือความร้อนอันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายนอกมีเสือสางคางแดง ภูตผีปีศาจ เป็นต้น ภายในคือกิเลส วิชัยคือความชนะ ผู้ที่มาน้อมเอาสรณะทั้งสามนี้เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมดทุกอย่างที่เรียกว่า อุณหัสสวิชัย

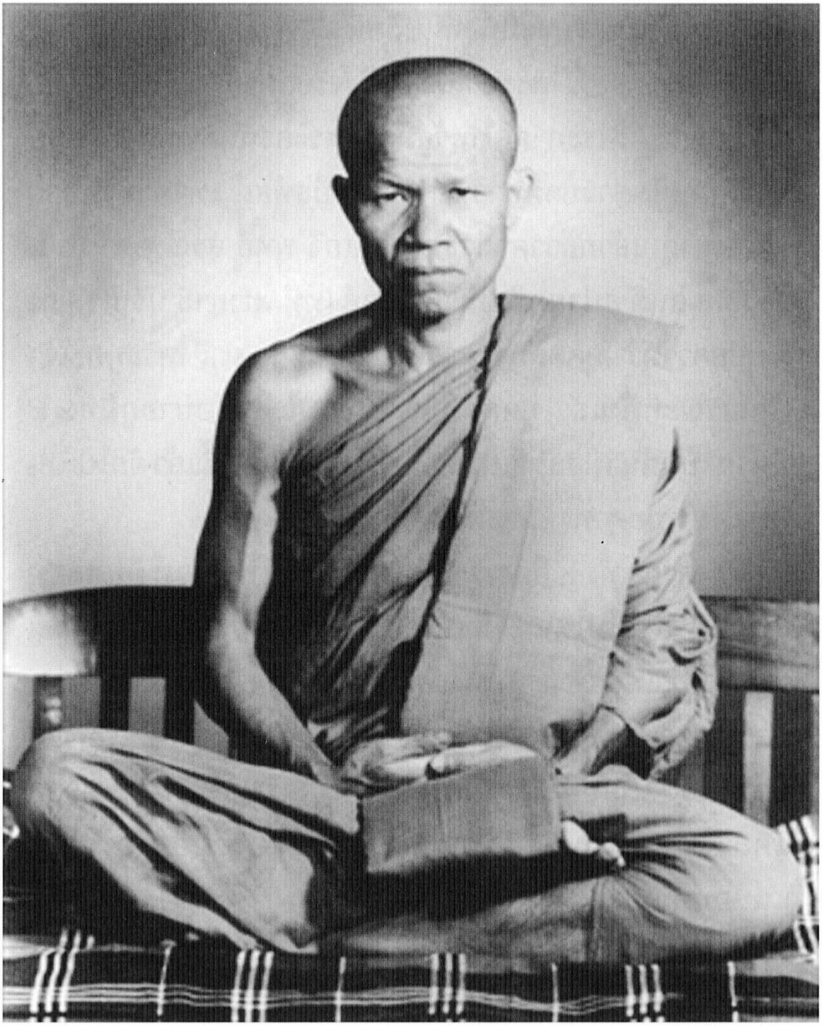
อุณหสฺส วิชโย ธมฺโม โลเก อนุตฺตโร พระธรรมเป็นของยิ่งในโลกทั้งสาม สามารถชนะซึ่งความร้อนอกร้อนใจอันเกิดแต่ภัยต่างๆ ปริวชฺเช ราชทนฺเฑ พยคฺเฆ นาเค วีเส ภูเต อกาลมรเณน จ สพฺพสฺม มรณา มุตฺโต จะเว้นห่างจากอันตรายทั้งหลาย คือ อาชญาของพระราชา เสือสาง นาค ยาพิษ ภูตผีปีศาจ หากว่ายังไม่ถึงคราวถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้นไปได้จากความตาย ด้วยอำนาจ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่

ตนน้อมเอาเป็นสรณะที่พึ่งที่นับถือนั้น

ความข้อนี้มีพระบาลีสาธกดังจะยกมาอ้างอิงในสมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์หนุ่ม ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ในราวป่ามหาวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เทวดาทั้งหลายพากันมาดู แล้วกล่าวคาถาขึ้นว่า เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส น เต คมิสฺ สนฺติ อปายภูมิ ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี แปลความว่า บุคคลบางพวกหรือบุคคลไรๆ มาถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ มีนรก เป็นต้น เมื่อละร่างกายอันเป็นของมนุษย์นี้แล้ว จักไปเป็นหมู่แห่งเทพยดาทั้งหลายดังนี้

สรณะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มิได้เสื่อมสูญอันตรธานไปไหน ยังปรากฎอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายึดถือเป็นที่พึ่งของตนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่กลางป่าหรือเรือนว่างก็ตาม สรณะทั้งสามก็ปรากฏแก่เราอยู่ทุกเมื่อ จึงว่าเป็นที่พึ่งแก่บุคคลจริง เมื่อปฏิบัติตามสรณะทั้งสามจริงๆ แล้ว จะคลาดแคล้วจากภัยทั้งหลาย อันก่อให้เกิดความร้อนอกร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว

* * *

"ธรรมะท่านสอนให้ดูตัวเอง ระวังตัวเอง จะได้เห็นความบกพร่องของตัวเองแล้วแก้ไขไปเรื่อย ๆจนสมบูรณ์ได้"

พระธรรมวิสุทธิมงคล

(หลวงตาพระมหาบัว ญาณสัมปันโน)

นิพพาน
(อุบายชำระจิตให้เป็นธรรม)

จิตที่ได้ชำระด้วยดีมีความผ่องใสเป็นประจำ ขณะที่เราอยู่ในสถานที่ที่เงียบ ไม่มีเสียงต่าง ๆปรากฏเลย เช่น เวลากลางคืนดึกสงัด จิตทั้ง ๆที่ไม่รวมไม่สงบลงเป็นสมาธิก็ตาม เมื่อกำหนดดูที่จุดแห่งความรู้นั้น จะเห็นว่าเป็นความละเอียดอ่อนมากที่สุด จนพูดอะไรไม่ถูก ความละเอียดนั้นเลยกลายเป็นเหมือนกับรัศมี แผ่กระจายไปรอบตัวและรอบทิศ สิ่งที่มากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็ไม่ปรากฏในขณะนั้น ทั้ง ๆที่จิตไม่ได้รวม ไม่ได้เป็นองค์แห่งสมาธิ แต่เป็นฐานมั่นคงของจิตที่ชำระกันด้วยดีมาแล้วแสดงความรู้ ความสง่างาม อ้อยอิ่ง ให้เด่นชัดอยู่ภายในตัวเอง ความรู้ชนิดนี้เหมือนไม่มีร่างมีกายเป็นที่อาศัยอยู่เลย เป็นความรู้ที่ละเอียดมาก เด่นอยู่เฉพาะตัว แม้จิตไม่รวมเป็นสมาธิก็ตาม เพราะความละเอียดและความเด่นของจิตเลยกลายเป็นความรู้เด่นที่ไม่มีภาพนิมิตใด ๆมาปรากฏ รู้เด่นอยู่โดยลำพังตัวเอง นี่เป็นระยะหนึ่งของจิต

อีกระยะหนึ่ง จิตที่ได้ชำระด้วยดีแล้วนี้หยั่งเข้าสู่ความสงบ ไม่คิดไม่ปรุงอะไร พักกิริยา คือ ความกระเพื่อม ความคิด ความปรุงต่าง ๆภายในจิต พักโดยสิ้นเชิง เหลือแต่ความรู้

ล้วนๆที่เรียกว่า *จิตเข้าสู่ความสงบ* ยิ่งไม่มีอะไรๆปรากฏเลย จะปรากฏเฉพาะความรู้นั้นอย่างเดียว เหมือนครอบโลกธาตุไปหมด เพราะกระแสของจิตไม่เหมือนกระแสของไฟ กระแสของไฟมีที่สิ้นสุด มีระยะใกล้หรือไกลตามกำลังของไฟ เช่นแสงสว่างของไฟฟ้า ถ้าแรงเทียนสูงก็สว่างไปไกล แรงเทียนต่ำก็สว่างใกล้ แต่กระแสจิตนี้ไม่เป็นเช่นนั้น คำว่า *ใกล้ ไกล* ไม่มี ที่พูดได้ชัดๆก็ว่าไม่มีกาลสถานที่นั่นแหละ จิตครอบไปได้หมด ไกลก็เหมือนใกล้ ใกล้หรือไกลพูดไม่ถูก เห็นแต่ความรู้นั้นครอบไปหมดสุดขอบจักรวาล โลกทั้งโลกเลยปรากฏมีแต่ความรู้อันเดียวเท่านั้น เหมือนไม่มีอะไรเลยในความรู้สึก ทั้งที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยมี ก็มีอยู่ตามปกติของตน นี่แหละอำนาจของจิต กระแสของจิตที่ชำระสิ่งปิดบังมัวหมองออกไปแล้วเป็นอย่างนั้น ยิ่งจิตมีความบริสุทธิ์หมดจดด้วยแล้ว อันนี้ยิ่งพูดไม่ถูกเลย ไม่ทราบจะพูดจะคาดว่าอย่างไร เพราะไม่ใช่สิ่งที่คาด ไม่ใช่สิ่งที่หมาย ไม่ใช่สิ่งที่จะนำมาพูดได้เช่นสมมุติทั่วๆไป เนื่องจากสิ่งนั้นไม่ใช่สมมุติแล้ว เป็นวิสัยของผู้มิใช่สมมุติ รู้เรื่องความไม่ใช่สมมุติของตนเท่านั้น จึงนำมาพูดอะไรไม่ได้

ที่นี้โลกเต็มไปด้วยสมมุติ พูดอะไรก็ต้องมีภาพสมมุติขึ้นมาเปรียบเทียบทุกๆเรื่องไป เช่น เห็นจะเป็นอย่างนั้น เห็นจะเป็นอย่างนี้ หรือเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ คล้ายกับสิ่งนั้นเป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น ยกคำว่า ***นิพพาน*** ขึ้นมาพูด เรื่องของกิเลสสามัญคือจิตสามัญธรรมดา เราจะต้องคาดว่านิพพานจะต้องกว้างขวางเวิ้งว้างไปหมด ไม่มีอะไรปรากฏอยู่ในนั้นเลย

แต่ไม่ได้คิดในคำว่า *นิพพาน* ที่เป็นคำ ***สมมุติ*** ที่ยังมีหลงเหลืออยู่ ดีไม่ดีก็อาจคิดไปว่า มีแต่ผู้คนที่บริสุทธิ์เดินขวักไขว่กันอยู่ในพระนิพพานนั้นเท่านั้น ซึ่งมีทั้งหญิงทั้งชาย เพราะถึงความบริสุทธิ์ด้วยกัน มีแต่พวกที่บริสุทธิ์เท่านั้นเดินขวักไขว่กันไปมาหรือนั่งอยู่อย่างสะดวกสบาย ผาสุก เจริญ ไม่มีความโศกเศร้าเหงาหงอยเข้าไปเกี่ยวข้องพัวพันเหมือนโลกสมมุติเรา ที่เต็มไปด้วยความทุกข์วุ่นวาย ความจริงหาได้ทราบไม่ว่า ความที่ว่ามีผู้หญิงผู้ชายที่บริสุทธิ์เดินขวักไขว่ หรือนั่งอยู่ตามธรรมชาติตามธรรมดาของตนด้วยความสุขความเกษม ไม่มีอะไรเข้าไปยุ่งกวนนั้น ก็เป็นสมมุติอันหนึ่ง ซึ่งเข้ากับ***วิมุตติ***นิพพานแท้ๆไม่ได้ การที่นำมากล่าวในสิ่งที่สุดวิสัยของสมมุติ แม้ผู้นั้นไม่สุดวิสัยแห่งความรู้ก็ตาม เป็นวิสัยแห่งความรู้ของตนด้วยดีก็ตาม แต่ไม่สามารถที่จะนำออกมาพูดได้ในทางสมมุติ พูดออกมาก็ตีความหมายไปผิดๆถูกๆ เพราะตามธรรมดาจิตก็คอยแต่จะผิดอยู่แล้ว หรือยังมีความผิดภายในตัวอยู่ พอแย๊บอะไรออกมาก็ต้องคาดและด้นเดาไป ตามความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องไม่แน่นอนเสมอไป

อย่าง *พระยะมก* พูดกับพระสารีบุตรว่า *พระอรหันต์ตายแล้วสูญ* เพราะพระยะมกเป็นปุถุชนอยู่ พระสารีบุตรเป็นพระอรหันต์และเป็นผู้ชี้แจงให้ฟังยังไม่ยอมเข้าใจ จนพระพุทธเจ้าเสด็จมาชี้แจงให้ฟังเสียเอง แม้เช่นนั้น ถ้าจำไม่ผิด ก็ปรากฏว่าพระยะมกยังไม่เข้าใจตามความจริงที่ทรงชี้แจงนั้น ตามคัมภีร์ว่าพระยะมกก็ดูเหมือนไม่ได้สำเร็จ มรรค ผล นิพพาน อะไร แต่

ต้องมีเหตุผลพระพุทธเจ้าจึงจะทรงแสดง หากไม่มีความหมายในการแสดงนั้นพระองค์จะไม่แสดงเลย เพราะธรรมบางอย่างแม้ผู้ฟังนั้นจะไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร แต่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องย่อมได้รับ วิสัยของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนั้น จะรับสั่งเรื่องอะไรออกมาต้องมีเหตุมีผล คือมีสิ่งที่จะได้รับประโยชน์สำหรับผู้ฟังจึงจะทรงแสดงออกมา หากไม่มีอะไรเลยก็ไม่ทรงแสดง นี่เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าที่พร้อมด้วยเหตุด้วยผล รู้รอบขอบชิดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่พูดไปแบบปาวๆเปล่าๆเหมือนโลกทั่วๆไป

เพราะฉะนั้น ในเวลารับสั่งอะไรกับพระยะมกนั้น เราชักลืมเสียแล้วเพราะผ่านเรื่องนี้มานานแล้ว จนลืมว่ามีใครได้ผลบ้างในเวลานั้น หรือว่าพระยะมกก็ได้ นี่สงสัยไม่แน่ใจแล้ว เรามาถือเอาตอนที่ว่า *พระอรหันต์ตายแล้วสูญ* เป็นธรรมอันสำคัญก็แล้วกัน พระองค์ทรงแสดงว่า พระอรหันต์เป็นรูปหรือถึงตายแล้วสูญจากรูป พระอรหันต์เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณหรือ พระอรหันต์ เป็น ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือ เมื่อตายแล้วจึงได้สูญจากสิ่งนั้นๆรับสั่งถามไปเรื่อย สรุปความแล้วว่า รูปไม่เที่ยง รูปก็สลายไป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง ก็มีความสลายไป เมื่อเรื่องของสมมุติก็เป็นไปตามสมมุติอย่างนั้น ส่วนเรื่องของ *วิมุตติ* คือเรื่องของความบริสุทธิ์ จะให้เป็นอย่างนั้นไม่ได้ เพราะไม่ใช่อันเดียวกัน จะนำเรื่อง *วิมุตติธรรม* หรือ *วิมุตติจิต* เข้ามาคละเคล้าหรือมาบวกกับขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นเรื่องของสมมุติ ย่อมไม่ถูก ไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ ขันธ์ ๕ เป็นสมมุติขั้นหนึ่ง จิตที่เป็นแบบ *สามัญจิต* ก็เป็นสมมุติขั้นหนึ่ง

ความละเอียดของจิตละเอียดจนอัศจรรย์ แม้ขณะที่ยังมีสิ่งพัวพันอยู่ ก็ออกแสดงความอัศจรรย์ตามขั้นภูมิของตน ให้เห็นได้อย่างชัดเจน ยิ่งสิ่งที่พัวพันทั้งหลายหมดไปแล้ว ก็จิตนั้นแลเป็นดวงธรรม หรือธรรมนั้นแลคือจิต หรือจิตนั้นแลคือธรรม ธรรมทั้งแท่งก็คือจิตทั้งดวง จิตทั้งดวงก็คือธรรมทั้งแท่งอยู่โดยดี ที่นี้ก็สมมุติอะไรไม่ได้ เพราะเป็นธรรมล้วน ๆ แล้ว แม้ท่านจะครองขันธ์อยู่ ธรรมชาตินั้นก็เป็นอย่างนั้นโดยสมบูรณ์

ขันธ์ ก็เป็นขันธ์อยู่อย่างพวกเรา ๆ ท่าน ๆ นี้เอง ใครมีรูปลักษณะ มีกิริยามารยาท มีจริตนิสัยอย่างใด ก็แสดงออกตามจริตนิสัยของตนตามเรื่องของสมมุติ ที่มีการแสดงตัวอย่างนั้นจึงนำมาคละเคล้าให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ได้ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ธรรมชาติของ *วิมุตติ* นั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ขันธ์โลกก็เป็นอีกโลกหนึ่ง แม้ใจที่บริสุทธิ์จะอยู่ในโลกแห่งขันธ์ ก็เป็น *จิตวิมุตติ* อยู่ตลอดเวลา จะเรียกว่า *โลกุตรจิต* ก็ไม่ผิด เพราะอยู่เหนือสมมุติ คือธาตุขันธ์แล้ว

โลกุตรธรรม คือ ธรรมเหนือโลก ท่านถึงทราบได้ในเรื่องความสืบต่อของจิต เมื่อชำระเข้ามาโดยลำดับ ๆ ย่อมเห็นเงื่อนต้น เงื่อนปลาย เห็นความแสดงออกของจิตว่าหนักไปทางใด ยังมีอะไรเป็นเครื่องให้สืบต่อหรือเกี่ยวข้องกันอยู่ท่านก็ทราบชัด เมื่อทราบชัดท่านก็หาวิธีตัด วิธีปลดเปลื้องสิ่งที่สืบต่อนั้นออกจากจิตโดยลำดับ เวลากิเลสมันหนาแน่นภายใน จิตมืดดำไปหมด ระยะนี้ไม่ทราบว่าจิตเป็นอะไร และสิ่งที่มาเกี่ยวข้อง

พัวพันคืออะไร เลยถือเป็นอันเดียวกันหมดทั้งสิ่งที่มาข้อง ทั้งตัวจิตเอง คละเคล้าเป็นอันเดียวกัน ไม่มีทางทราบได้ ต่อเมื่อได้ชำระสะสางไปโดยลำดับ ๆจึงมีทางทราบได้เป็นระยะ ๆไป จนทราบได้อย่างชัดเจนว่าเวลานี้จิตยังมีอะไรอยู่ภายในตัวมากน้อย แม้ยังมีอยู่นิดก็ทราบว่ามีอยู่นิด เพราะมีความสืบต่อให้เห็นชัดเจน ว่านี่คือเชื้อที่จะทำให้ไปเกิดในสถานที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งบอกอยู่ภายในจิต เมื่อได้ทราบชัดอย่างนี้ ก็ต้องพยายามแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆของ ***สติ ปัญญา*** จนกระทั่งสิ่งนั้นขาดไปจากจิต ไม่มีอะไรติดต่อกันแล้ว จิตก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ หมดทางติดต่อเห็นได้อย่างชัดเจนแล้ว นี่คือ *ผู้หลุดพ้นแล้ว* นี่คือผู้ไม่ได้ตายเพราะการปฏิบัติจริง เป็นผู้รู้จริง ๆตามหลักความจริงเห็นได้ชัดเจนประจักษ์ใจ ท่านพูดจริงทำจริงและรู้จริง แล้วนำสิ่งที่รู้จริงเห็นจริงออกมาพูด จะผิดไปได้อย่างไร พระพุทธเจ้าของเรา แต่ก่อนพระองค์ก็ไม่ทรงทราบว่าเคยเกิดมากี่ภพกี่ชาติเกิดเป็นอะไรบ้าง แม้ปัจจุบันจิตมีความติดต่อเกี่ยวเนื่องกับอะไรบ้าง เพราะกิเลสมีมากต่อมาก ในระยะนั้นพระองค์ก็ยังไม่ทราบได้เหมือนกัน ต่อเมื่อทรงบำเพ็ญจนกระทั่งตรัสรู้ เป็นธรรมทั้งดวงขึ้นมาในพระทัยแล้ว จึงทราบได้ชัด เมื่อทรงทราบอย่างชัดเจนแล้ว จึงทรงนำ ***ความจริง*** อันนั้นออกมาประกาศธรรมสอนโลก และใครผู้ที่จะสามารถรู้ธรรมประเภทนี้ได้อย่างรวดเร็ว ก็ทรงเล็งญาณทราบ ดังท่านทราบว่าดาบสทั้งสองและปัญจวัคคีย์ทั้งห้า มีอุปนิสัยพร้อมจะบรรลุธรรมอยู่แล้วเป็นต้น แล้วเสด็จมาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้งห้า ก็สมพระประสงค์ที่ทรงกำหนดทราบด้วยพระญาณไว้แล้ว ท่านเหล่านี้ก็ได้บรรลุธรรม

เป็นขั้นๆโดยลำดับ จนกระทั่งบรรลุธรรมเป็น *พระขีณาสพ* ด้วยกันทั้ง ๕ องค์

เพราะเอาของจริงออกมาแสดงต่อผู้มุ่งความจริงอยู่ด้วยกันอย่างเต็มใจอยู่แล้ว จึงรับกันได้ง่าย ผู้ต้องการหาความจริงกับผู้แสดงความจริงสมดุลกันแล้วเมื่อแสดงออกตามหลักความจริง ผู้นั้นจึงได้รับอย่างรวดเร็วและรู้ตามพระองค์เป็นลำดับ จนรู้แจ้งแทงตลอด บรรดากิเลสที่มีอยู่มากน้อยสลายตัวไปหมด คว่ำ ***วัฏจักร*** ลงได้อย่างหายห่วง นี้แล ผู้รู้จริงเห็นจริง แสดงธรรม ไม่ว่าจะเป็นแง่ธรรมเกี่ยวกับทางโลก หรือทางธรรม ย่อมเป็นที่แน่ใจได้ เพราะเห็นมาด้วยตา ได้ยินมาด้วยหู ได้สัมผัสด้วยใจตัวเอง แล้วนำมาพูด จะผิดไปไหน ผิดไม่ได้ เช่น รสเค็มได้ทราบที่ลิ้นแล้วว่าเค็ม พูดออกมาจากความเค็มของเกลือนั้น จะผิดไปไหน รสเผ็ด พริกมันเผ็ด มาสัมผัสลิ้นก็ทราบแล้วว่าพริกนี้เผ็ด แล้วพูดออกด้วยความจริงว่าพริกนี้เผ็ด จะผิดไปที่ตรงไหน การรู้ธรรมก็เหมือนกัน ปฏิบัติถึงขั้นที่ควรรู้ต้องรู้เป็นลำดับลำดา รู้ธรรมหรือการละกิเลสย่อมเป็นไปในขณะเดียวกันนั้น กิเลสสลายตัวลงไป ความสว่างที่ถูกปิดบังอยู่นั้นก็แสดงขึ้นมา ในขณะเดียวกันกับกิเลสสลายตัวไป ความจริงได้ปรากฏอย่างชัดเจน กิเลสซึ่งเป็นความจริงอันหนึ่งก็ทราบอย่างชัดเจน แล้วตัดขาดได้ด้วย ***มรรค*** อันเป็นหลักความจริง คือ สติ ปัญญา แล้วนำมาพูดมาแสดงเพื่อผู้ที่ฟังด้วยความตั้งใจต้องเข้าใจ

ธรรมเหล่านี้ พระองค์ทรงแสดงไว้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ไม่ได้นอกเหนือไปจาก *เบญจขันธ์ของเรา* มีใจเป็นประธานสำหรับรับผิด ชอบ ชั่ว ดี ทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องสัมผัสธรรมแม้จะมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ก็ตาม ท่านทรงแสดงไปตามอาการของจิต อาการของกิเลส อาการของธรรมเพื่อบรรดาสัตว์ที่มีนิสัยต่าง ๆ กัน จึงต้องแสดงออกอย่างกว้างขวางถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เพื่อให้เหมาะสมกับจริตนิสัยนั้นๆจะได้นำไปประพฤติปฏิบัติ และแก้ไขตนเองในวาระต่อไปและควรจะทราบไว้ว่า ผู้ฟังธรรมจากผู้รู้จริงเห็นจริงควรจะแก้กิเลสอาสวะได้ในขณะสดับธรรมจากพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์หรือครูอาจารย์ทั้งหลาย โดยไม่เลือกกาล สถานที่

ธรรมทั้งหลายรวมลงที่จิต จิตเป็นภาชนะที่เหมาะสมอย่างยิ่งในธรรมทุกขั้น การแสดงธรรมมีอะไรเป็นเครื่องเกี่ยวเนื่องพัวพันกันอยู่ ที่จำต้องพูดถึงสิ่งนั้นๆเพื่อความเข้าใจและปล่อยวาง สำหรับผู้ฟังทั้งหลายก็มีธาตุ ขันธ์ รูป เสียง กลิ่น รสเครื่องสัมผัสภายนอก อันหาประมาณมิได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเรา ซึ่งเป็นภายในตัวเรา จึงต้องแสดงทั้ง**ภายนอก** แสดงทั้ง**ภายใน** เพราะจิตหลง และติดได้ทั้งภายนอกและภายใน รักได้ ชังได้ ทั้งภายนอกภายใน เมื่อแสดงให้ทราบตามเหตุผลทั้งข้างนอกข้างในตามหลักความจริงจิตที่ใคร่ครวญหรือพิจารณาตามหลักความจริงอยู่โดยเฉพาะแล้ว ต้องทราบได้โดยลำดับและปล่อยวางได้ เมื่อทราบสิ่งใดแล้วก็ย่อมปล่อยวางสิ่งนั้นและหมดปัญหาในการที่จะพิสูจน์

พิจารณาอีกต่อไป คือสิ่งใดที่เข้าใจแล้วสิ่งนั้นก็หมดปัญหา เพราะเมื่อเข้าใจแล้วก็ปล่อยวางสิ่งนั้นๆ ปลดปล่อยไปเรื่อยๆ เพราะความเข้าใจถึงความจริงของสิ่งนั้นๆโดยสมบูรณ์แล้ว

การพิจารณาธรรมในขั้นที่ควรแคบก็แคบ ในขั้นที่ควรกว้างก็ต้องกว้างขวาง เต็มภูมิจิตภูมิธรรม ดังนั้นใจของนักปฏิบัติธรรมที่ควรให้อยู่ในวงแคบ ก็ต้องจำกัดให้อยู่ในวงนั้น เช่น การอบรมในเบื้องต้น จิตมีแต่ความว้าวุ่นขุ่นมัวอยู่ตลอดเวลา หาความสงบสุขไม่ได้ จึงต้องบังคับให้จิตอยู่ในวงแคบ เช่น ให้อยู่กับคำบริกรรม ***พุทโธ หรือลมหายใจเข้าออก*** เป็นต้น เพื่อจะตั้งตัวได้ด้วยบทบริกรรมให้ความสงบนั้นเป็นบาท เป็นฐาน หรือ เป็นรากฐานของใจในการปฏิบัติต่อไป จึงต้องสอนให้จิตมีความสงบจากอารมณ์ต่างๆ ด้วยธรรมบทใดบทหนึ่งตามจริตชอบไปก่อน พอเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจทางความสงบ

เมื่อจิตได้รับความสงบเพราะธรรมบทนั้นๆพอเป็นปากเป็นทางแล้ว ก็เริ่มพินิจพิจารณา ปัญญาความรู้ก็ค่อยแตกแขนงออกไปโดยลำดับ หรือตีวงกว้างออกไปจนไม่มีประมาณ เมื่อถึงกาลอันควรที่จะพักจิตด้วยสมาธิภาวนา ก็กำหนดทาง ***สมถะ*** ด้วยบทธรรมดังที่เคยทำมาแล้ว โดยไม่ต้องสนใจทางด้านปัญญาแต่อย่างใดในขณะนั้น ตั้งหน้าตั้งตาทำความสงบด้วยธรรมบทที่เคยเป็นคู่เคียงของใจ หรือที่เคยได้ปฏิบัติเพื่อความสงบมาแล้ว กำหนดธรรมบทนั้นเข้าไปโดยลำดับด้วยความมีสติ ควบคุมจนปรากฏเป็นความสงบขึ้นมา แล้วมีความ

สุขความเย็นใจ เรียกว่า *การพักผ่อน หย่อนจิต ด้วยสมาธิภาวนา*

เมื่อจิตถอนออกจากการพักสงบนั้นแล้ว ปัญญาต้องคลี่คลายพิจารณาดูสิ่งต่าง ๆ อันใดที่ควรจะพิจารณาในระยะใดเวลาใด ก็พิจารณาในเวลานั้น ๆ จนเป็นที่เข้าใจ เมื่อปัญญาได้เริ่มไหวตัวเพราะพลัง คือสมาธิเป็นเครื่องหนุนแล้ว ปัญญาจะต้องทำการพิจารณาอย่างกว้างขวางโดยลำดับ ๆ ตอนนี้ปัญญาจะว่ากว้างก็กว้าง ธรรมจะว่ากว้างก็กว้าง ตอนนี้ปัญญามีความเฉลียวฉลาดมากน้อยเพียงใด ก็ยิ่งพิจารณากระจายออกไปจนรู้เหตุรู้ผลในสภาวธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วหายสงสัยและปล่อยวางไปโดยลำดับ ตามขั้นของสติปัญญาที่ควรแก่การถอดถอนกิเลสประเภทนั้น ๆ ออกจากใจเป็นลำดับ ๆ ไป

จิตค่อยถอนตัวเข้ามาสู่วงแคบเท่าที่เห็นจำเป็นโดยลำพังไม่ต้องถูกบังคับเหมือนแต่ก่อน ก็เมื่อพิจารณารู้ตามความเป็นจริงแล้ว จะไปพัวพันไปกังวลกับสิ่งใดอีกเล่า เท่าที่กังวลวุ่นวายนั้นก็เพราะความไม่เข้าใจจึงได้เป็นเช่นนั้น เมื่อเข้าใจด้วยปัญญาที่ได้พิจารณาคลี่คลายเห็นความจริงของสิ่งนั้น ๆ แล้ว จิตก็ถอยและปล่อยกังวลเข้ามาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นวงแคบเข้ามา ๆ จนถึงธาตุ ถึงขันธ์ ถึงจิตตัวเองโดยเฉพาะ ระยะนี้จิตทำงานในวงแคบ เพราะตัดภาระเข้ามาโดยลำดับแล้ว

ธาตุ ขันธ์ มีอะไรบ้างแจงลงไป ทั้ง **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** พิจารณาจนหายสงสัยในเงื่อนหนึ่งเงื่อนใด

ก็ตาม เช่น พิจารณาในรูป เรื่องเวทนานั้นก็เป็นอันเข้าใจตามๆ กัน หรือพิจารณาเวทนา ก็วิ่งมาถึงรูป ถึงสัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีลักษณะเช่นเดียวกัน เพราะออกจากกระแสจิตอันเดียวกัน สรุปความแล้ว **ขันธ์ทั้งห้าท่านก็บอกว่า เป็นคลังแห่งไตรลักษณ์** หรือเป็นกองแห่งไตรลักษณ์ทั้งสิ้นอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว ไม่มีสิ่งใดที่ควรจะถือเอา รูปธาตุ รูปขันธ์ รูปทั้งปวงก็เป็นกองแห่งธาตุอยู่แล้ว เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างก็เป็นเพียงนามธรรม ปรากฏ ยิบแย๊บๆ แล้วหายไปในขณะๆจะถือเป็นสาระแก่นสารอะไรจากสิ่งเหล่านี้เล่า ปัญญาหยั่งทราบเข้าไปโดยลำดับ คือทราบความจริงและซึ้งถึงจิตจริงๆแล้วปล่อยวางด้วยความรู้ซึ้งนั้น คือปล่อยวางอย่างถึงใจ เพราะรู้อย่างถึงใจก็ปล่อยอย่างถึงใจ งานก็แคบเข้าไป แคบเข้าไปตามความจำเป็นของการทำงานทางด้านปัญญา

นี่แหละ การพิจารณาและรู้วิถีทางเดินของจิต ที่ไปเกี่ยวข้องกับอารมณ์ต่างๆย่อมทราบเข้ามาและปล่อยวางเข้ามาโดยลำดับ ตัดทางเสือโคร่งที่เคยออกเที่ยวหากิน ดังท่านว่าไว้ในหนังสือธรรมบทหนึ่ง *ตัดทางเสือโคร่งออกเที่ยวหากิน* คือออกจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายไปเที่ยวเกี่ยวข้องกับทางรูป ทางเสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แล้วกว้านเอาอาหารที่เป็นพิษเข้ามาเผาใจ ปัญญาจึงต้องเที่ยวพิจารณาตามรูป ตามเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพื่อตัดทางเสือโคร่งที่เคยหากิน โดยการคิดค้นเข้าไป ค้นเข้าไป ตามสายทางเสือโคร่งเสือดาวที่ชอบเที่ยวทางนี้ ท่านว่า ค้นเข้ามา ตัดทางของมันเข้า

มา จนกระทั่งเอาเสือโคร่งเข้าใส่กรงได้ คือ ***อวิชชา*** ที่เปรียบเหมือนเสือโคร่งเข้ารวมตัวในจิตดวงเดียว กิเลสอาสวะทั้งมวลรวมลงในจิตดวงเดียวกิ่งก้านสาขาตัดขาดไปหมด เหลือแต่จิตกิเลสอยู่ในจิตดวงเดียว ไม่มีที่ออกเที่ยวเพ่นพ่านหาอาหารกินได้ดังแต่ก่อน

จิตอวิชชา นี้ จะว่าเป็นเหมือนลูกฟุตบอลก็ได้ เพราะปัญญา คลี่คลาย ถีบ เตะไป เตะมา จนแตกแหลกละเอียดคือกิเลส อวิชชา แตกกระจายภายในนั้น จิตขั้นนี้ เป็นขั้นรวมตัวของกิเลส ขณะที่ถูกปัญญาคลี่คลายไปมา จึงเหมือนลูกฟุตบอลถูกถีบ ถูกเตะนั่นแหละ ถูกเตะไปเตะมาอยู่ในวงขันธ์เสียจนแตกกระจายด้วยปัญญา เมื่อจิตที่เป็นสมมุติแตกกระจายไป จิตที่เป็น *วิมุตติ* ก็แสดงตัวขึ้นมาอย่างเต็มที่

ทำไมจึงเรียกว่า *จิตเป็นสมมุติ* กับ *จิตเป็นวิมุตติ* เล่า มันกลายเป็นจิตสองดวงอย่างนั้นเหรอ ไม่ใช่อย่างนั้น! จิตดวงเดียวนั้นแหละ ที่มี *สมมุติ คือ กิเลสอาสวะ ครอบอยู่นั้น* เป็นจิตลักษณะหนึ่ง แต่เมื่อได้ถูกชำระขยี้ขยำด้วยปัญญาจนจิตลักษณะนั้นแตกกระจายไปหมดแล้ว ส่วนจิตแท้ ธรรมแท้ ที่ทนต่อการพิสูจน์ ไม่ได้สลายไปด้วย สลายไปแต่สิ่งที่เป็น *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* ที่แทรกอยู่ในจิตเท่านั้น เพราะกิเลสอาสวะแม้จะละเอียดเพียงใดก็ตาม มันก็เป็น ***อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา*** และเป็น ***สมมุติ*** อยู่โดยดีนั่นแล เมื่อสิ่งนี้สลายไป จิตแท้เหนือสมมุติจึงปรากฏตัวอย่างเต็มที่ ที่เรียกว่า *วิมุตติจิต* สิ่งนี้แลท่าน

เรียกว่า *จิตบริสุทธิ์* ขาดจากความสืบต่อเกี่ยวเนื่องใด ๆ ทั้งสิ้น เหลือแต่ความรู้ล้วน ๆ ที่บริสุทธิ์สุดส่วนอย่างเดียว

ความรู้ล้วน ๆ นี้ เราพูดไม่ได้ว่าเป็นจุดอยู่ ณ ที่ใดในร่างกายเรา แต่ก่อนเป็นจุดเด่นรู้เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น สมาธิเราก็ทราบว่าอยู่ในท่ามกลางอก ความรู้เด่นอยู่ตรงนั้น ความสงบเด่นอยู่ที่ตรงนั้น ความสว่าง ความผ่องใสของจิตเด่นอยู่ที่ตรงนั้น อย่างชัดเจนโดยไม่ต้องไปถามใคร บรรดาท่านผู้มีจิตสงบเป็นฐานแห่งสมาธิแล้วจะปรากฏชัดเจนว่า จุดผู้รู้เด่นอยู่ในท่ามกลางอกนี้จริง ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีการถกเถียงกันว่าอยู่ที่สมอง เป็นต้น ดังที่ผู้ไม่เคยรู้เห็นทางด้านสมาธิภาวนาพูดกัน หรือถกเถียงกันเสมอในที่ทั่วไป ทีนี้เวลาจิตนี้กลายเป็นจิตที่บริสุทธิ์แล้ว จุดนั้นหายไป จึงพูดไม่ได้ว่า จิตอยู่เบื้องบน เบื้องล่าง หรืออยู่สถานที่ใด เพราะความรู้ที่บริสุทธิ์ด้วย เป็นความรู้ที่ละเอียด สุขุมเหนือสมมุติใด ๆ ทั้งหมด แม้เช่นนั้นก็ยังเอาสมมุติมาพูดว่า *ละเอียดสุด* ซึ่งไม่ตรงต่อความจริงนั้นนักเลย คำว่า *ละเอียดสุด* นี่มันต้องเป็นสมมุติอันหนึ่งน่ะซิ พูดไม่ได้ว่าอยู่สูง อยู่ต่ำ มีจุดมีต่อมอยู่ที่ไหน ไม่มีเลย! มีแต่ความรู้เท่านั้น ไม่มีอะไรเข้าไปแทรกซึม แม้จะอยู่ในธาตุในขันธ์ซึ่งเคยคละเคล้ากันมาก่อนก็ไม่เป็นเช่นนั้นอีกแล้ว กลับเป็นคนละโลกไปแล้ว ทราบได้อย่างชัดเจน ขันธ์ก็เป็นขันธ์ จิตก็เป็นจิต กายก็เป็นกาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ภายในร่างกายนี้ ก็เป็นขันธ์แต่ละอย่าง ๆ ส่วนเวทนาในจิตนั้นไม่มี นับแต่จิตได้หลุดพ้นกิเลสทั้งมวลไปแล้ว

เพราะฉะนั้น คำว่า ***ไตรลักษณ์*** ใดก็ตามซึ่งเป็นตัวสมมุติ จึงไม่มีในจิตดวงนั้น จิตดวงนั้นไม่มีการเสวยเวทนานอกจาก *ปรมัง สุขัง* อันเป็นธรรมชาติของตัวเอง และคำว่า *ปรมัง สุขัง* ไม่ใช่สุขเวทนา **ที่ท่านว่า *นิพพานัง ปรมัง สุขัง* พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง คำว่า *สุขอย่างยิ่ง* นั้น มิใช่สุขเวทนาเหมือนเวทนาของจิตที่ยังมีกิเลส และเวทนาของกายซึ่งเป็นสุขเป็นทุกข์แสดงอยู่เสมอๆ *ปรมัง สุขัง* นั้นไม่ใช่เวทนาเหล่านี้** ท่านนักปฏิบัติพึงทราบอย่างถึงใจและปฏิบัติให้รู้ด้วยตัวเองนั่นแล จะหมดปัญหาสมดังธรรมท่านว่า *สันทิฏฐิโก* ซึ่งไม่ทรงผูกขาดไว้โดยเฉพาะพระองค์ผู้เดียว จิตที่*บริสุทธิ์ล้วน ๆ*แล้ว เราจะเรียกว่า *จิตมีเวทนา* จึงเรียกไม่ได้ จิตนี้ไม่มีเวทนา คำว่า *ปรมัง สุขัง* นั้น เป็นสุขในหลักธรรมชาติแห่งความบริสุทธิ์ จึงหา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้าไปแทรกใน *ปรมัง สุขัง* นั้นไม่ได้

นิพพานเที่ยง ปรมัง สุขังเที่ยง อันเดียวกัน ท่านว่า นิพพานเที่ยง ปรมัง สุขังก็เที่ยง *ปรมัง สุญญัง* ก็เที่ยง เป็นอันเดียวกัน แต่สูญแบบพระนิพพานที่นอกสมมุติ ไม่ได้สูญแบบโลกสมมุติกัน จะพูดอะไรแยกอะไรก็ได้ถ้ารู้ประจักษ์ใจแล้ว ถ้าไม่เข้าใจ พูดวันยังค่ำก็ผิดวันยังค่ำ ไม่มีทางถูก เพราะจิตไม่ถูก พูดออกมาด้วยความเข้าใจว่าถูกตามอรรถตามธรรมเพียงใดก็ตาม แต่จิตผู้แสดงตัวออกมานั้นไม่ถูกอยู่แล้ว จะถูกได้อย่างไร เหมือนอย่างเราเรียกคำว่า *นิพพานัง ปรมัง สุขัง นิพพานัง ปรมัง สุญญัง* เรียกจนติดปากติดใจก็ตาม จิตก็คือจิตที่มีกิเลสอยู่นั่นแล มันถูกไปไม่ได้ เมื่อจิตไม่พาถูกเสียอย่างเดียว อะไรก็ถูก

ไปไม่ได้ พอจิตถูกเสียอย่างเดียว ไม่พูดก็ถูก เพราะธรรมชาติ นั้นถูกอยู่แล้ว พูดหรือไม่พูดก็ถูก เมื่อถึงขั้นที่ถูกแล้วไม่มีผิด **นี่แหละ ความอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติศาสนธรรม** พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนถึงภูมินี้เท่านั้น ไม่ทรงสอนอะไรต่อไป อีก หมดสมมุติ หมดบัญญัติ หมดกิเลส หมดทุกข์ ด้วยประการ ทั้งปวง จึงไม่ทรงแสดงอะไรต่อไปอีก เพราะถึงจุดที่มุ่งหมาย อย่างเต็มที่แล้ว หรือเต็มภูมิของจิตของธรรมแล้ว

ในเวลาจะปรินิพพาน ทรงแสดงพระโอวาทเรียกว่า ***ปัจฉิมโอวาท*** ว่า *ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เราเตือนท่านทั้งหลาย สังขารมีความเกิดขึ้นและดับไปตลอดเวลา ท่านทั้งหลาย จงพิจารณาสังขาร ที่เจริญขึ้นแล้วเสื่อมไป หรือเกิดแล้วดับไปด้วย ความไม่ประมาทเถิด* เท่านั้นแล้วปิดพระโอษฐ์ ไม่รับสั่งอะไร อีกต่อไปเลย ในพระโอวาทที่เป็นขนาด *ปัจฉิมโอวาท* นั้นแล้ว เราจะถือหรือเข้าใจคำว่า ***สังขาร*** นี้เป็นสังขารประเภทใด โดย แยกออกเป็นสังขารภายนอก หรือ สังขารภายในก็ได้ ไม่ผิด! แต่ในขณะนั้นส่วนมากแน่ใจว่ามีแต่พระสงฆ์ผู้เป็นนักปฏิบัติ ที่ มีภูมิจิตภูมิธรรมสูงทั้งนั้น นับแต่พระอรหันต์ลงมา ที่เข้าเฝ้า พระองค์ในขณะที่ประทานปัจฉิมโอวาทในปัจฉิมยามนั้น หลัก ใหญ่จึงคิดว่า พระองค์ประทานเพื่อสังขารภายใน ที่คิดปรุงอยู่ ภายในจิต รบกวนจิตอยู่ตลอดเวลา **ให้พิจารณาถึงความเกิด ความดับแห่งสังขารอันนั้นด้วยความไม่ประมาทคือพิจารณา ด้วยสติ ปัญญา อยู่ตลอดเวลานั่นเอง**

สังขารอันนี้ ครอบโลกธาตุ! ถ้าเราจะแยกไปเป็น*สังขารภายนอก* ก็ได้ เช่น ต้นไม้ ภูเขา สัตว์ บุคคล แต่ไม่เหมาะกับภูมิพระสงฆ์ที่สันนิบาตอยู่ในที่นั่น และไม่เหมาะกับกาลเวลา ที่เป็นเวลาสุดท้ายของพระพุทธเจ้าที่จะปรินิพพาน แล้วประทานพระโอวาท อันเป็นยอดคำสอนในวาระสุดท้าย ให้แก่พระสงฆ์ในขณะนั้น การแสดงปัจฉิมโอวาทเกี่ยวกับเรื่องสังขารในขณะที่จะปรินิพพานนั้น จึงควรหมายถึงสังขารที่ละเอียดที่สุดที่มีอยู่ภายในใจโดยเฉพาะ เมื่อทราบ *สังขารภายใน* นี้ชัดเจนแล้ว ทำไมจะไม่ทราบรากฐานของสังขารนี้ ว่ามันเกิดขึ้นมาจากอะไร ก็ต้องหยั่งเข้าไปถึง *บ่อแห่งวัฏจักร คือ จิตอวิชชา* อันเป็นทางที่จะหยั่งเข้าในจุดสำคัญนั้น ผู้ที่อยู่ในภูมินั้นจะต้องทราบ ผู้ที่กำลังก้าวเข้าไปโดยลำดับลำดา ที่ยังไม่ถึงภูมินั้นสนิท ก็ทราบชัดเจนเพราะกำลังพิจารณาอยู่แล้ว ซึ่งเป็นพระโอวาทในท่ามกลางเหตุการณ์อันสำคัญอย่างยิ่งด้วย นี่คิดว่าเหมาะกับโอกาสและเวล่ำเวลาที่พระองค์ประทานพระโอวาท

เพราะเหตุใด เพราะปกติของจิตที่ได้พิจารณา มีภูมิธรรมสูงขึ้นไปโดยลำดับแล้ว ***สังขารภายใน* คือ ความคิดปรุงต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญมากต่อการพิจารณาเพราะอันนี้แสดงอยู่ทั้งวันทั้งคืน และเป็นไปอยู่ทุกระยะภายในจิต จิตที่พิจารณาธรรมขั้นภายในแล้ว ก็ต้องถือเอาสังขารนั้นเป็นเป้าหมายแห่งการพิจารณา ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องกันกับปัจฉิมโอวาทอย่างยิ่งทีเดียว การที่จะคว่ำอวิชชาให้ล่มจมลงไปได้ ก็ต้องสืบทอดไปจากการพิจารณาสังขาร ภายใน**

ตัวปรุงอยู่เรื่อย ๆ ที่ได้รับการขับดันจากอวิชชาให้แสดงตัว พอกำหนดตามลงไป ๆ เข้าไปถึงรากเหง้าเค้ามูลของกิเลส และทำลายสังหารกันลงได้ หลังจากนั้น สังขารนี้ก็ไม่มีความหมายที่จะยังกิเลสให้เกิดอีก นอกจากจะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในด้านอรรถธรรม ใช้คิดปรุงแต่อรรถธรรมเพื่อประโยชน์แก่โลก การแสดงธรรมก็ต้องใช้สังขาร สังขารประเภทนี้ก็เลยกลายเป็นเครื่องมือของธรรมไป สังขารที่เป็นเครื่องมือของอวิชชา บังคับให้ใช้นั้น เป็นอันว่าเปลี่ยนตัวผู้ปกครองขันธ์ไปแล้ว กลายมาเป็นสังขารซึ่งเป็นเครื่องมือของธรรมไป คือ เครื่องมือของใจที่บริสุทธิ์ ท่านนำสังขารนี้ออกแสดงธรรมแก่โลก ด้วยการปรุงอรรถปรุงธรรมต่าง ๆ

ธรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ไม่ได้มีอยู่ในครั้งพุทธกาล หรืออดีตที่ผ่านมาแล้ว ไม่ได้มีอยู่ในอนาคตที่ยังไม่มาถึงโดยถ่ายเดียว พอที่จะให้ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบหมดหวัง แต่มีอยู่ในระหว่างขันธ์กับจิตของเราเอง หรืออยู่ในธาตุ ในขันธ์ ในจิตใจของเรานี้ ไม่อยู่ที่อื่นใดนอกจากกายกับจิตของมนุษย์หญิงชาย ทั้งฝ่ายกิเลส ทั้งฝ่ายมรรค ทั้งความบริสุทธิ์มีอยู่ที่ใจนี้ ไม่อยู่ที่กาลโน้น สมัยโน้น ที่โน้น กับคนโน้น คนนี้ แต่อยู่กับผู้ปฏิบัติผู้มีสติปัญญาพิจารณาอยู่เวลานี้

เพราะเหตุไร เพราะว่าเราต่างคนต่างมุ่งต่ออรรถต่อธรรม มุ่งต่อ **ความจริง** เช่นเดียวกับธรรมของจริงที่ท่านแสดงไว้แล้วในสมัยนั้น ๆ และเข้ากับหลักว่า ***มัชฌิมา*** เป็นศูนย์กลาง

อยู่เสมอ ไม่เอียงไปสมัยโน้น ไม่เอียงมาสมัยนี้ ไม่เอียงไปกาลโน้น กาลนี้ เป็นธรรมคงเส้นคงวา เพราะอยู่ในท่ามกลางแห่งธาตุแห่งขันธ์ของเรานี้ มัชฌิมาจึงเหมาะกับการแก้กิเลสอยู่ตลอดเวลา ขอจงปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมนี้เถิด จะเห็นผลแห่งมัชฌิมา อันเป็นธรรมเหมาะสม ตลอดกาล สถานที่แสดงออกดังกล่าวมาว่า *นิพพานัง ปรมัง สุขัง* จะไม่พ้นไปจากจิตดวงรู้นี้เลย จึงขอยุติเพียงเท่านี้.

* * *

พระพุทธวจนะ

กายคตาสติ
เป็นเสาหลักเสาเขื่อนอย่างดีของจิต

ลักษณะของผู้ไม่ตั้งจิตในกายคตาสติ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษจับสัตว์หกชนิด อันมีที่อยู่อาศัยต่างกัน มีที่เที่ยวหากินต่างกัน มาผูกรวมกันด้วยเชือกอันมั่นคง คือ เขาจับงูมาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่ง, จับจระเข้, จับนก, จับสุนัขบ้าน, จับสุนัขจิ้งจอกและจับลิง มาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่งๆ ครั้นแล้ว **นำไปผูกไว้กับเสาเขื่อนหรือเสาหลักอีกต่อหนึ่ง.**

ภิกษุ ท. ! ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นทั้งหกชนิดมีที่อาศัยและที่เที่ยวต่าง ๆกัน ก็ยื้อแย่งฉุดดึงกันเพื่อจะไปสู่ที่อาศัยที่เที่ยวของตนๆ : **งูจะเข้าจอมปลวก, จระเข้จะลงน้ำ, นกจะบินขึ้นไปในอากาศ, สุนัขจะเข้าบ้าน, สุนัขจิ้งจอกจะไปป่าช้า, ลิงก็จะไปป่า.** ครั้นเหนื่อยล้ากันทั้งหกสัตว์แล้ว สัตว์ใดมีกำลังกว่า สัตว์นอกนั้นก็ต้องถูกลากติดตามไปตามอำนาจของสัตว์นั้น. ข้อนี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด **ไม่อบรมทำให้มากในกายคตาสติแล้ว ตา ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหารูปที่น่าพอใจ,** รูปที่ไม่น่าพอใจก็กลายเป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง ; **หู ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหาเสียงที่น่าฟัง,** เสียงที่ไม่น่าฟังก็กลายเป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง ; **จมูก ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหากลิ่นที่น่าสูดดม,** กลิ่นที่ไม่น่าสูดดมก็กลายเป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง ; **ลิ้น ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหารสที่ชอบใจ,** รสที่ไม่ชอบใจก็กลายเป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง ; **กาย ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้นไปหาสัมผัสที่ยั่วยวนใจ,** สัมผัสที่ไม่ยั่วยวนใจก็กลายเป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง ; และ **ใจ ก็จะฉุดเอาภิกษุนั้น ไปหาธรรมารมณ์ที่ถูกใจ,** ธรรมารมณ์ที่ไม่ถูกใจก็กลายเป็นสิ่งที่เธอรู้สึกอึดอัดขยะแขยง ; ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

*** * ***

สิ้นนันทิ สิ้นราคะ และสิ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเห็นจักษุอันไม่เที่ยงนั่นแลว่าไม่เที่ยง ความเห็นเช่นนั้น เป็น **สัมมาทิฏฐิ** (การเห็นอยู่โดยถูกต้อง) ของเธอนั้น.

เมื่อเห็นอยู่โดยถูกต้อง ย่อมเบื่อหน่าย

(สมฺมา ปสฺสํ นิพฺพินฺทติ) ;

เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ

จึงมีความสิ้นไปแห่งราคะ

(นนฺทิกฺขยา ราคกฺขโย) ;

เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ

จึงมีความสิ้นไปแห่งนันทิ

(ราคกฺขยา นนฺทิกฺขโย) ;

เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิและราคะ

กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี ดังนี้.

(นนฺทิราคกฺขยา จิตฺตํ สุวิมุตฺตนฺติ วุจฺจติ).

(ในกรณีแห่งอายตนะภายในที่เหลืออีก ๕ คือ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มโน และในกรณีแห่งอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักษุ ทุกประการ.)

นันทิกขยวรรค สฬา.สํ. ๑๘ / ๑๗๙ / ๒๔๕-๖.

* * *

จิตมีตัณหา เรียกว่าอยู่สองคน
จิตไม่มีตัณหา เรียกว่าอยู่คนเดียว

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่า ***เป็นผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง*** *พระเจ้าข้า ?"*

มิคชาละ ! **รูป** ทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักษุ อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจมีอยู่. ถ้าหากว่าภิกษุย่อมเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ สยบมัวเมาซึ่งรูป นั้นไซร้ ;

แก่ภิกษุผู้เพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ สยบ มัวเมา ซึ่งรูปนั้นอยู่ นั่นแหละ, นันทิ (ความเพลิน) **ย่อมเกิดขึ้น.**

เมื่อ นันทิ มีอยู่, สาราคะ (ความพอใจอย่างยิ่ง) **ย่อมมี ;**

เมื่อ สาราคะ มีอยู่, สัญโญคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) **ย่อมมี :**

มิคชาละ ! ภิกษุผู้**ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน** นั่นแล เราเรียกว่า **ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง .**

(ในกรณีแห่ง**เสียง**ทั้งหลายอันจะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี, **กลิ่น**ทั้งหลายอันจะพึงดมด้วยจมูกก็ดี, **รส**ทั้งหลายอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, **โผฏฐัพพะ**ทั้งหลายอันจะพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี, และ**ธรรมารมณ์**ทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้มีนัยยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักษุ).

มิคชาละ ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้จะส้องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าและป่าชัฏ ซึ่งเงียบสงัด มีเสียงรบกวนน้อย มีเสียงกึกก้องครึกโครมน้อย ปราศจากลมจากผิวกายคน เป็นที่ทำการลับของมนุษย์ เป็นที่สมควรแก่การหลีกเร้น เช่นนี้แล้วก็ตาม, ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก็ยังคงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสองอยู่นั่นเอง.

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ?

ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ตัณหานั่นแล เป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ; **ตัณหานั้น** อันภิกษุนั้น **ยังละไม่ได้แล้ว** เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้นเราจึงเรียกว่า **ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง** ดังนี้.

*“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุจึงชื่อว่า **เป็นผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว** พระเจ้าข้า ?”*

มิคชาละ ! **รูป** ทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักษุ เป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจมีอยู่, ถ้าหากว่าภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซร้,

แก่ภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้น นั่นแหละ, นันทิ (ความเพลิน) **ย่อมดับ ;**

เมื่อ นันทิ ไม่อยู่, สาราคะ (ความพอใจอย่างยิ่ง) **ย่อมไม่มี ;**

เมื่อ สาราคะ ไม่มีอยู่, สัญโญคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) **ย่อมไม่มี :**

มิคชาละ ! ภิกษุผู้**ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน** (นันทิ) นั่นแล เราเรียกว่า **ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว** .

(ในกรณีแห่ง**เสียง**ทั้งหลายอันจะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี, **กลิ่น**ทั้งหลายอันจะพึงดมด้วยจมูกก็ดี, **รส**ทั้งหลายอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, **โผฏฐัพพะ**ทั้งหลายอันจะพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี, และ**ธรรมารมณ์**ทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้มีนัยยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักษุ).

มิคชาละ ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้อยู่ในหมู่บ้าน อันเกลื่อนกล่นไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย, ด้วยพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชาทั้งหลาย, ด้วยเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ทั้งหลาย ก็ตาม ; ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก็เรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียวโดยแท้.

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ?

ข้อนั้นเพราะเหตุว่าตัณหานั่นแล เป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ; **ตัณหานั้น** อันภิกษุนั้น **ละเสียได้แล้ว** เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้นเราจึงเรียกว่า **ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว** , ดังนี้ แล.

สฬา.สํ. ๑๘ / ๔๓ – ๔๔ / ๖๖-๖๗.

* * *

ผู้มีเพียรตลอดเวลา

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ**กำลังเดินอยู่** ถ้าเกิดครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในกาม หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางเดือดแค้น หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางทำผู้อื่นให้ลำบากเปล่าๆ ขึ้นมา, และภิกษุก็ไม่รับเอาความครุ่นคิดนั้นไว้ สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไปจนไม่มีเหลือ ; ภิกษุที่เป็นเช่นนี้แม้กำลังเดินอยู่ ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัวต่อสิ่งลามก เป็นคนปรารภความเพียร อุทิศตนในการเผากิเลส อยู่เนืองนิจ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ**กำลังยืนอยู่** ถ้าเกิดครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในกาม หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางเดือดแค้น หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางทำผู้อื่นให้ลำบากเปล่าๆขึ้นมา, และภิกษุก็ไม่รับเอาความครุ่นคิดนั้นไว้ สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไปจนไม่มีเหลือ ; ภิกษุที่เป็นเช่นนี้ แม้กำลังยืนอยู่ ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัวต่อสิ่งลามก เป็นคนปรารภความเพียร อุทิศตนในการเผากิเลสอยู่เนืองนิจ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ**กำลังนั่งอยู่** ถ้าเกิดครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในกาม หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางเดือดแค้น หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางทำผู้อื่นให้ลำบากเปล่าๆขึ้นมา, และภิกษุก็ไม่รับเอาความครุ่นคิดนั้นไว้ สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไปจนไม่มีเหลือ ; ภิกษุที่เป็นเช่นนี้แม้กำลัง

นั่งอยู่ ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัวต่อสิ่งลามก เป็นคนปรารภความเพียรอุทิศตนในการเผากิเลสอยู่เนืองนิจ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ**กำลังนอนอยู่** ถ้าเกิดครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในกาม หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางเดือดแค้น หรือครุ่นคิดด้วยความครุ่นคิดในทางทำผู้อื่นให้ลำบากเปล่าๆ ขึ้นมา, และภิกษุก็ไม่รับเอาความครุ่นคิดนั้นไว้ สละทิ้งไป ถ่ายถอนออก ทำให้สิ้นสุดลงไป จนไม่มีเหลือ; ภิกษุที่เป็นเช่นนี้แม้กำลังนอนอยู่ ก็เรียกว่า เป็นผู้ทำความเพียรเผากิเลส รู้สึกกลัวต่อสิ่งลามก เป็นคนปรารภความเพียร อุทิศตนในการเผากิเลสอยู่เนืองนิจแล.

จตุกฺก. อํ. ๒๑ / ๑๗ / ๑๑.

* * *

ความดับทุกข์มี เพราะความดับไป แห่งความเพลิน (นันทิ)

ปุณณะ ! **รูป** ที่เห็นด้วย **ตา** ก็ดี, **เสียง** ที่ฟังด้วย **หู** ก็ดี, **กลิ่น** ที่ดมด้วย **จมูก** ก็ดี, **รส** ที่ลิ้ม ด้วย **ลิ้น** ก็ดี, **โผฏฐัพพะ** ที่สัมผัสด้วย **กาย** ก็ดี, **ธรรมารมณ์** ที่รู้แจ้งด้วย **ใจ** ก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่ ;

ภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกซึ่งอารมณ์ มีรูปเป็นต้นนั้น. เมื่อภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมก ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมดับไป.

ปุณณะ ! เรากล่าวว่า “**ความดับไม่มีเหลือของทุกข์มีได้เพราะความดับไม่เหลือของความเพลิน** ดังนี้ แล.

อุปริ. ม.๑๔/๔๘๒/๗๕๖.

* * *

สักแต่ว่า...
(นัยที่ ๑)

พาหิยะ ! เมื่อใดเธอ

เห็น รูป แล้ว สักว่าเห็น,

ได้ฟัง**เสียง** แล้ว สักว่าฟัง,

ได้กลิ่น, ลิ้มรส, สัมผัสทางผิวกาย, ก็สักว่าดม ลิ้ม สัมผัส,

ได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ ก็สักว่าได้รู้แจ้งแล้ว ;

เมื่อนั้น เธอ จักไม่มี.

เมื่อใด เธอ ไม่มี ;

เมื่อนั้นเธอก็ไม่ปรากฏในโลกนี้,

ไม่ปรากฏในโลกอื่น,

ไม่ปรากฏในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง :

นั่นแหละ คือที่สุดแห่งทุกข์ละ.

อุ. ขุ. ๒๕ / ๘๓ / ๔๙.

* * *

การเจริญเมตตา
(หรือการเจริญพรหมวิหาร)

เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักตั้งมั่นดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน และอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ เมื่อใด จิตของเธอเป็นจิตตั้งมั่น ดำรงอยู่ด้วยดีแล้วในภายใน และอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ครอบงำจิตได้ เมื่อนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเจริญ กระทำให้มากซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติ, กรุณาเจโตวิมุตติ, มุทิตาเจโตวิมุตติ, อุเบกขาเจโตวิมุตติ ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้งให้มั่นคงสั่งสม ปรารภดีแล้ว

เมื่อเธอพิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ พ้นแล้วจากอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่เกิดขึ้น ปราโมทย์ก็เกิด เมื่อเธอเกิดปราโมทย์แล้วปีติก็เกิด เมื่อเธอมีใจประกอบด้วยปีติแล้ว กายก็สงบรำงับ ผู้มีกายสงบรำงับ ย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิ

เธอมีจิตประกอบด้วย**เมตตา** แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่ แผ่ไปสู่ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น และเธอมีจิตประกอบด้วยเมตตา อันกว้างขวาง เป็นส่วนใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ทั่วทุกทาง เสมอหน้ากันตลอดโลกทั้งปวงที่มีอยู่

มีจิตประกอบด้วย**กรุณา** แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่ แผ่ไปสู่ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น และเธอมีจิตประกอบด้วยกรุณา อันกว้างขวาง เป็นส่วนใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ทั่วทุกทาง เสมอหน้ากันตลอดโลกทั้งปวงที่มีอยู่

มีจิตประกอบด้วย**มุทิตา** แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่ แผ่ไปสู่ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น และเธอมีจิตประกอบด้วยมุทิตา อันกว้างขวาง เป็นส่วนใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ทั่วทุกทาง เสมอหน้ากันตลอดโลกทั้งปวงที่มีอยู่

มีจิตประกอบด้วย**อุเบกขา** แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ อยู่ แผ่ไปสู่ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น และเธอมีจิตประกอบด้วยอุเบกขา อันกว้างขวาง เป็นส่วนใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ทั่วทุกทาง เสมอหน้ากันตลอดโลกทั้งปวงที่มีอยู่

สระโบกขรณี มีน้ำใสจืด เย็น สะอาด มีท่าอันดี น่ารื่นรมย์ ถ้าบุรุษมาแต่ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ และจากที่ไหนๆ อันความร้อนแผดเผา เร่าร้อน ลำบาก กระหาย อยากดื่มน้ำ เขามาถึงสระโบกขรณีนั้นแล้ว ก็บรรเทาความอยากดื่มน้ำ และความกระวนกระวายเพราะความร้อนเสียได้ แม้ฉันใด เธอมาถึงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เจริญ

เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อย่างนั้น ย่อมได้ความสงบจิต ณ ภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เรากล่าวว่าเป็นผู้ปฏิบัติข้อปฏิบัติอันดียิ่ง

เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้มีกำลัง ย่อมเป่าสังข์ให้ได้ยินได้ทั้งสี่ทิศโดยไม่ยากฉันใด ในเมตตาเจโตวิมุตติ (กรุณาเจโตวิมุตติ..., มุทิตาเจโตวิมุตติ..., อุเบกขาเจโตวิมุตติ...,) ที่เจริญแล้วอย่างนี้ กรรมชนิดที่ทำอย่างมีขีดจำกัดย่อมไม่มีเหลืออยู่ไม่ตั้งอยู่ในนั้น ก็ฉันนั้น

เมื่อใดเธอเจริญสมาธินี้อย่างนี้ เจริญดีแล้ว เมื่อนั้นเธอจักเดินไปในทางใดๆ ก็จักเดินเป็นสุขในทางนั้นๆ ยืนอยู่ในที่ใดๆ ก็จักยืนเป็นสุขในที่นั้นๆ นั่งอยู่ในที่ใดๆ ก็จักนั่งเป็นสุขในที่นั้นๆ นอนอยู่ที่ใดๆ ก็จักนอนเป็นสุขในที่นั้นๆ

เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเสพมาแต่แรก ทำให้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานที่เทียมดีแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้ง ประพฤติสั่งสมเนืองๆ ปรารภสม่ำเสมอดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๑ อย่าง คือ

หลับเป็นสุข ๑

ตื่นเป็นสุข ๑

ไม่ฝันร้าย ๑

เป็นที่รักของพวกมนุษย์ ๑

เป็นที่รักของพวกอมนุษย์ ๑

เทพยดารักษา ๑

ไฟก็ดี ยาพิษก็ดี ศัสตราก็ดี ไม่ต้องบุคคลนั้น ๑

จิตตั้งมั่นได้รวดเร็ว ๑

สีหน้าผุดผ่อง ๑

ไม่หลงทำกาละ ๑

เมื่อยังไม่บรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งขึ้นไป

ย่อมเกิดในพรหมโลก ๑

เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเสพมาแต่แรก ทำให้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานที่เทียมดีแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้ง ประพฤติสั่งสมเนืองๆ ปรารภสม่ำเสมอดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๑ อย่างนี้แล.

สตฺตก.อํ. ๒๓/๓๐๘/๑๖๐
มู. ม. ๑๒/๕๑๘/๔๘๒
เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๗๖/๒๒๒
สี.ที. ๙/๓๑๐/๓๘๓-๔

* * *

บทสวด อริยมรรคมีองค์แปด

กะตะมัญจะ ภิกขะเว ทุกขะนิโรธะคามินี
ปะฏิปะทา อะริยะสัจจัง

ภิกษุทั้งหลาย ก็อริยสัจ คือหนทาง
เป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์
เป็นอย่างไรเล่า

อะยะเมวะ อะริโย อัฏฐังคิโก มัคโค
เสยยะถีทัง

คือ หนทางอันประกอบด้วยองค์แปด
อันประเสริฐนี้เอง องค์แปด คือ

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป

ความเห็นชอบ ความดำริชอบ

สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว

วาจาชอบ การงานชอบ อาชีวะชอบ

สัมมาวายาโม สัมมาสะติ สัมมาสะมาธิ

ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ

กะตะมา จะ ภิกขะเว สัมมาทิฏฐิ

ภิกษุทั้งหลาย ความเห็นชอบเป็นอย่างไร

ยัง โข ภิกขะเว ทุกเข ญาณัง

ภิกษุทั้งหลาย ความรู้ในทุกข์

ทุกขะสะมุทะเย ญาณัง

ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกขะนิโรเธ ญาณัง

ความรู้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

ทุกขะนิโรธะคามินิยา ปะฏิปะทายะ ญาณัง

ความรู้ในหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับ
ไม่เหลือแห่งทุกข์

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมาทิฏฐิ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ความเห็นชอบ

กะตะโม จะ ภิกขะเว สัมมาสังกัปโป

ภิกษุทั้งหลาย ความดำริชอบ เป็นอย่างไร

เนกขัมมะสังกัปโป

ความดำริในการออกจากกาม

อัพ์ยาปาทะสังกัปโป

ความดำริในการไม่พยาบาท

อะวิหิงสาสังกัปโป

ความดำริในการไม่เบียดเบียน

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมาสังกัปโป

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ความดำริชอบ

กะตะมา จะ ภิกขะเว สัมมาวาจา

ภิกษุทั้งหลาย วาจาชอบเป็นอย่างไร

มุสาวาทา เวระมะณี

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น จากการพูดเท็จ

ปิสุณายะ วาจายะ เวระมะณี

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น จากการพูดยุให้แตกกัน

ผะรุสายะ วาจายะ เวระมะณี

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น จากการพูดหยาบ

สัมผัปปะลาปา เวระมะณี

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น จากการพูดเพ้อเจ้อ

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมาวาจา

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า วาจาชอบ

กะตะโม จะ ภิกขะเว สัมมากัมมันโต

ภิกษุทั้งหลาย การงานชอบเป็นอย่างไร

ปาณาติปาตา เวระมะณี

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น จากการฆ่าสัตว์

อะทินนาทานา เวระมะณี

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น

จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

กาเมสุ มิจฉาจารา เวระมะณี

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น

จากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมากัมมันโต

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า การงานชอบ

กะตะโม จะ ภิกขะเว สัมมาอาชีโว

ภิกษุทั้งหลาย อาชีวะชอบเป็นอย่างไร

อิธะ ภิกขะเว อะริยะสาวะโก

มิจฉาอาชีวัง ปะหายะ

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

ละการหาเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย

สัมมาอาชีเวนะ ชีวิกัง กัปเปติ

สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการหาเลี้ยงชีพที่ชอบ

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมาอาชีโว

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า อาชีวะชอบ

กะตะโม จะ ภิกขะเว สัมมาวายาโม

ภิกษุทั้งหลาย ความเพียรชอบเป็นอย่างไร

อิธะ ภิกขะเว ภิกขุ อะนุปปันนานัง
ปาปะกานัง อะกุสะลานัง ธัมมานัง
อะนุปปาทายะ ฉันทัง ชะเนติ วายะมะติ
วิริยัง อาระภะติ จิตตัง ปัคคัณหาติ ปะทะหะติ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม
ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต
ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความไม่บังเกิด
แห่งอกุศลธรรมอันเป็นบาปทั้งหลายที่ยังไม่ได้บังเกิด

อุปปันนานัง ปาปะกานัง อะกุสะลานัง
ธัมมานัง ปะหานายะ ฉันทัง ชะเนติ
วายะมะติ วิริยัง อาระภะติ จิตตัง
ปัคคัณหาติ ปะทะหะติ

ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม
ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต
ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการละเสีย
ซึ่งอกุศลธรรมอันเป็นบาปทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นแล้ว

อะนุปปันนานัง กุสะละนัง ธัมมานัง
อุปปาทายะ ฉันทัง ชะเนติ วายะมะติ วิริยัง
อาระภะติจิตตัง ปัคคัณหาติ ปะทะหะติ

ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม
ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต
ย่อมตั้งจิตไว้เพื่อการบังเกิดขึ้น
แห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่ได้บังเกิด

อุปปันนานัง กุสะลานัง ธัมมานัง
ฐิติยา อะสัมโมสายะ ภิยโยภาวายะ
เวปุลลายะ ภาวะนายะ ปาริปูริยา ฉันทัง
ชะเนติ วายะมะติ วิริยัง อาระภะติ
จิตตัง ปัคคัณหาติ ปะทะหะติ

ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม
ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต
ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความยั่งยืน
ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น
ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ
แห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นแล้ว

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมาวายาโม

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าความเพียรชอบ

กะตะมา จะ ภิกขะเว สัมมาสะติ

ภิกษุทั้งหลาย ความระลึกชอบเป็นอย่างไร

อิธะ ภิกขะเว ภิกขุ กาเย กายานุปัสสี วิหะระติ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่

อาตาปี สัมปะชาโน สะติมา วิเนยยะ

โลเก อะภิชฌาโทมะนัสสัง

มีความเพียรเครื่องเผากิเลส

มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ

นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

เวทะนาสุ เวทะนานุปัสสี วิหะระติ

เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นเวทนา

ในเวทนาทั้งหลายอยู่

อาตาปี สัมปะชาโน สะติมา วิเนยยะ

โลเก อะภิชฌาโทมะนัสสัง

มีความเพียรเครื่องเผากิเลส

มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ

นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

จิตเต จิตตานุปัสสี วิหะระติ

เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่

อาตาปี สัมปะชาโน สะติมา วิเนยยะ

โลเก อะภิชฌาโทมะนัสสัง

มีความเพียรเครื่องเผากิเลส

มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ

นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

ธัมเมสุ ธัมมานุปัสสี วิหะระติ

เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมทั้งหลายอยู่

อาตาปี สัมปะชาโน สะติมา วิเนยยะ
โลเก อะภิชฌาโทมะนัสสัง

มีความเพียรเครื่องเผากิเลส
มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ
นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมาสะติ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า
ความระลึกชอบ

กะตะโม จะ ภิกขะเว สัมมาสะมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นอย่างไร

อิธะ ภิกขะเว ภิกขุ วิวิจเจวะ กาเมหิ
วิวิจจะ อะกุสะเลหิ ธัมเมหิ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย
สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย

สะวิตักกัง สะวิจารัง วิเวกะชัง ปีติสุขัง
ปะฐะมัง ฌานัง อุปะสัมปัชชะ วิหะระติ

เข้าถึงฌานที่หนึ่ง อันมีวิตกวิจาร
มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่

วิตักกะวิจารานัง วูปะสะมา อัชฌัตตัง
สัมปะสาทะนัง เจตะโส เอโกทิภาวัง
อะวิตักกัง อะวิจารัง สะมาธิชัง ปีติสุขัง
ทุติยัง ฌานัง อุปะสัมปัชชะ วิหะระติ

เพราะวิตกวิจารรำงับลง
เธอเข้าถึงฌานที่สอง
อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน
ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น
ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข
อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่

ปีติยา จะ วิราคา อุเปกขะโก จะ วิหะระติ
สะโต จะ สัมปะชาโน สุขัญจะ กาเยนะ
ปะฏิสังเวเทติ ยันตัง อะริยา อาจิกขันติ
อุเปกขะโก สะติมา สุขะวิหารีติ ตะติยัง
ฌานัง อุปะสัมปัชชะ วิหะระติ

เพราะปีติจางหายไป เธอเป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ได้
มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม
และได้เสวยสุข ด้วยนามกาย
ย่อมเข้าถึงฌานที่สาม
อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย
กล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า
เป็นผู้เฉยอยู่ได้ มีสติ
มีความเป็นอยู่เป็นปกติสุข แล้วแลอยู่

สุขัสสะ จะ ปะหานา ทุกขัสสะ จะ
ปะหานา ปุพเพวะ โสมะนัสสะโทมะนัสสานัง
อัตถังคะมา อะทุกขะมะสุขัง
อุเปกขาสะติปาริสุทธิง จะตุตถัง ฌานัง
อุปะสัมปัชชะ วิหะระติ

เพราะละสุขและทุกข์เสียได้
และความดับหายแห่งโสมนัสและโทมนัส
ในกาลก่อน เธอย่อมเข้าถึงฌานที่สี่
อันไม่ทุกข์และไม่สุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์
เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่

อะยัง วุจจะติ ภิกขะเว สัมมาสะมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ

อิทัง วุจจะติ ภิกขะเว ทุกขะนิโรธะคามินี
ปะฏิปะทา อะริยะสัจจัง

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้แลเราเรียกว่า
อริยสัจ คือ หนทางเป็นเครื่องให้ถึง
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

ที. มหา. ๑๐/๓๔๓/๒๙๙

* * *

บทสวด ปฏิจจสมุปบาท

อิธะ ภิกขะเว อะริยะสาวะโก ปะฏิจจะ–
สะมุปปาทัญเญวะ สาธุกัง โยนิโส
มะนะสิกะโรติ

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้
ย่อมกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นอย่างดี
ซึ่งปฏิจจสมุปบาทนั่นเทียว ดังนี้ว่า

อิมัส๎มิง สะติ อิทัง โหติ

ด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี

อิมัสสุปปาทา อิทัง อุปปัชชะติ

เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

อิมัส๎มิง อะสะติ อิทัง นะ โหติ

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี

อิมัสสะ นิโรธา อิทัง นิรุชฌะติ

เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป

ยะทิทัง

ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ

อะวิชชาปัจจะยา สังขารา

เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย
จึงมีสังขารทั้งหลาย

สังขาระปัจจะยาวิญญาณัง

เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

วิญญาณะปัจจะยา นามะรูปัง

เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

นามะรูปะปัจจะยา สะฬายะตะนัง

เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

สะฬายะตะนะปัจจะยา ผัสโส

เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

ผัสสะปัจจะยา เวทะนา

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เวทะนาปัจจะยา ตัณหา

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

ตัณหาปัจจะยา อุปาทานัง

เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

อุปาทานะปัจจะยา ภะโว

เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

ภะวะปัจจะยา ชาติ

เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

ชาติปัจจะยา ชะรามะระณัง โสกะปะริ-
เทวะทุกขะโทมะนัสสุปายาสา สัมภะวันติ

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะ-
ปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสะทั้งหลาย
จึงเกิดขึ้นครบถ้วน

เอวะเมตัสสะ เกวะลัสสะ ทุกขักขันธัสสะ
สะมุทะโย โหติ

ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้
ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้

อะวิชชายะเต๎วฺวะ อเสสะวิราคะนิโรธา
สังขาระนิโรโธ

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือ
แห่งอวิชชานั้นนั่นเทียว จึงมีความดับ
แห่งสังขาร

สังขาระนิโรธา วิญญาณะนิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งสังขาร
จึงมีความดับแห่งวิญญาณ

วิญญาณะนิโรธา นามะรูปะนิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ
จึงมีความดับแห่งนามรูป

นามะรูปะนิโรธา สะฬายะตะนะนิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งนามรูป
จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ

สะฬายะตะนะนิโรธา ผัสสะนิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ
จึงมีความดับแห่งผัสสะ

ผัสสะนิโรธา เวทะนานิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งผัสสะ
จึงมีความดับแห่งเวทนา

เวทะนานิโรธา ตัณหานิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งเวทนา

จึงมีความดับแห่งตัณหา

ตัณหานิโรธา อุปาทานะนิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งตัณหา

จึงมีความดับแห่งอุปาทาน

อุปาทานะนิโรธา ภะวะนิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน

จึงมีความดับแห่งภพ

ภะวะนิโรธา ชาตินิโรโธ

เพราะมีความดับแห่งภพ

จึงมีความดับแห่งชาติ

ชาตินิโรธา ชะรามะระณัง โสกะปะริเทวะ-

ทุกขะโทมะนัสสุปายาสา นิรุชฌันติ

เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ

โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสะ

ทั้งหลายจึงดับสิ้น

เอวะเมตัสสะ เกวะลัสสะ ทุกขักขันธัสสะ

นิโรโธ โหตีติ

ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้

ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้

สํ. นิทาน. ๑๖/๘๕/๑๕๙

* * *

มูลนิธิส่งเสริมการพัฒนาจิตมรรคญาณ (ม๘)

NOBLE PATH METHOD MIND DEVELOPMENT FOUNDATION (NMM)

มูลนิธิแห่งมหาชนที่มีจิตพุทธะ ซึ่งพัฒนาจิตตามหลักการอริยมรรคมีองค์ ๘ และมั่นคงในพุทธวจน แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า **เพื่อสร้างความสงบสันติทั้งทางโลกและธรรม**

มูลนิธิส่งเสริมการพัฒนาจิตมรรคญาณ (ม๘) เริ่ม จากชาวพุทธกลุ่มเล็กๆกลุ่มหนึ่งได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมกับ ท่านอาจารย์ไพโรจน์ อภิปุณโณ ที่เน้นการพัฒนาปัญญาโดยนำหลักอริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ และพุทธวจนจากพระโอษฐ ที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่า ทรงตรัสไว้ดีแล้วบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงทั้งเนื้อความและพยัญชนะ มาใช้ในการถ่ายทอดบอกสอน ซึ่งเป็นรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่ตรงตามพุทธบัญญัติสมัยพุทธกาลที่ว่า **เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยวิธีลัด**

ภิกษุ ท.! เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง **จักษุ** ตามที่**เป็นจริง**;
เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง **รูปทั้งหลาย** ตามที่**เป็นจริง**;
เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง **จักขุวิญญาณ** ตามที่**เป็นจริง**;
เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง **จักขุสัมผัส** ตามที่**เป็นจริง**;

เมื่อรู้เมื่อเห็นอยู่ ซึ่ง เวทนา อันเกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม, **ตามที่เป็นจริง**; บุคคล **ย่อมไม่กำหนัดยินดีในจักษุ** ย่อมไม่กำหนัดยินดี **ในรูปทั้งหลาย** ย่อมไม่กำหนัดยินดี **ในจักขุวิญญาณ** ย่อมไม่กำหนัดยินดี **ในจักขุสัมผัส** ย่อมไม่กำหนัดยินดี **ในเวทนา** อันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม

เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนัดยินดีแล้ว ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ไม่หลงใหลแล้ว มีปกติเห็นโทษอยู่; **ปัญจุปาทานขันธ์** ย่อมถึงซึ่งความไม่ก่อขึ้นอีกต่อไป และ**ตัณหา** อันเครื่องนำมาซึ่งภพใหม่ประกอบอยู่ด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความเพลิน ทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้นๆ ของบุคคลนั้น ย่อมละไป. **ความกระวนกระวาย** ทางกายและทางจิต ก็ละไป; **ความแผดเผา** ทางกายและทางจิต ก็ละไป; **ความเร่าร้อน** ทางกายและทางจิต ก็ละไป; บุคคลนั้นย่อมเสวยความสุขทั้งทางกายและทางจิต

ทิฏฐิ ของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น **สัมมาทิฏฐิ**,
ความดำริ ของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น **สัมมาสังกัปปะ**,
ความเพียร ของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น **สัมมาวายามะ**,
สติ ของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น **สัมมาสติ**,
สมาธิ ของผู้รู้ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น เป็น **สัมมาสมาธิ**,

ส่วน **กายกรรม วจีกรรม และอาชีวะของเขา บริสุทธิ์มาแล้วแต่เดิม**; (ดังนั้นเป็นอันว่า สัมมากัมมันตะ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะ มีอยู่แล้วอย่างเต็มที่ ในบุคคลผู้รู้อยู่ ผู้เห็นอยู่เช่นนั้น)

ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า

อริยอัฏฐังคิกมรรค(อริยมรรคมีองค์ ๘) แห่งบุคคลผู้รู้ผู้เห็นเช่นนั้น ย่อมถึงซึ่งความบริบูรณ์ **แห่งภาวนา ด้วยอาการอย่างนี้**

เมื่อเขาทำอริยอัฏฐังคิกมรรคให้เจริญอยู่อย่างนี้ สติปัฏฐานสี่.......สัมมัปปธานสี่....อิทธิบาทสี่......อินทรีย์ห้า.....พละห้า....โพชฌงค์เจ็ด.....ย่อมถึงความงอกงามบริบูรณ์ได้แท้ ธรรมสองอย่างของเขาคือ**สมถะ**และ**วิปัสสนา** **ชื่อว่าเข้าคู่กันได้อย่างเน่นแฟ้น....**

(อุปริ.ม.๑๔/๕๒๓-๕๒๕/๘๒๘-๘๓๐)

"เมื่อไม่มีมา ไม่มีไป ย่อมไม่มีเกิดและไม่มีดับ"

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงชักชวนภิกษุทั้งหลาย ด้วยธัมมิกถาอันเนื่องเฉพาะด้วยนิพพาน, ได้ทรงเห็นว่าภิกษุทั้งหลายสนใจฟังอย่างยิ่ง จึงได้ตรัสพระพุทธอุทานนี้ขึ้น ในเวลานั้นว่า:-

ความหวั่นไหว ย่อมมีแก่บุคคลผู้อันตัณหาและทิฏฐิอาศัยแล้ว

(นิสฺสิตสฺส จลิตํ)

ความหวั่นไหว ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว

(อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ)

เมื่อความหวั่นไหวไม่มี, ปัสสัทธิ ย่อมมี

(จลิเต อสติ ปสฺสทฺธิ)

เมื่อปัสสัทธิมี, นติ (ความน้อมไป) ย่อมไม่มี

(ปสฺสทฺธิยา สติ นติ น โหติ)

เมื่อนติไม่มี, อาคติคติ (การมาและการไป) ย่อมไม่มี

(นติยา อสติ อาคติคติ น โหติ)

เมื่ออาคติคติไม่มี,

จุตูปปาต (การเคลื่อนและการเกิดขึ้น)ย่อมไม่มี

(อาคติคติยา อสติ จุตูปปาโต น โหติ)

เมื่อจุตูปปาตะไม่มี, อะไรๆก็ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง

(จุตูปปาเต อสติ เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเร)

นั่นแหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข์ละ

(เอเสวนฺ โต ทุกฺขสฺส)

อุ.ขุ.๒๕/๒๐๘/๑๖๑

นอกจากการปฏิบัติธรรมที่ถูกตรงตามหลักอริยมรรค ๘ แล้วยังต้องมีเหตุปัจจัย ในสถานที่หรือดินแดนแห่ง**สัปปายะ ๗** คือ สิ่งทีเหมาะกัน สิ่งที่เกื้อกูล ช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย (Suitable things; things favorable to mental development)

๑. **อาวาสสัปปายะ** คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะกัน เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ (suitable abode)

๒. **โคจรสัปปายะ** คือ ที่หาอาหาร ที่เที่ยวบิณฑบาตที่เหมาะสมดี เช่น มีหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลเกินไป (suitable resort)

๓. **ภัสสสัปปายะ** คือ การพูดคุยที่เหมาะกัน เช่น พูดคุยเล่าขานกันแต่ใน**กถาวัตถุ ๑๐** และพูดแต่พอประมาณ (suitable speech)

๔. **ปุคคลสัปปายะ** คือ บุคคลที่ถูกกันเหมาะกัน เช่น มีท่านพระอาจารย์หรือบุคคลที่ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ (suitable person)

๕. **โภชนสัปปายะ** คือ อาหารที่เหมาะกัน เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ รับประทานไม่ยาก (suitable food)

๖. **อุตุสัปปายะ** คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะกัน เช่น ไม่หนาวเกินไปไม่ร้อนเกินไป (suitable climate)

๗. **อิริยาปถสัปปายะ** คือ อิริยาบถที่เหมาะกัน เช่น บางคนถูกกับจงกรม บางคนถูกกับนั่ง ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี (suitable posture)

จาก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)

หลักอริยมรรคและพระพุทธวจนนี้ได้เข้ามาตอบคำถามต่อความลังเลสงสัย ได้เข้ามาสร้างความชัดเจน ต่อความพร่าเลือนสับสนในข้อธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมทั้งหมด ไม่ว่าในแง่ของหลักธรรมตามพระพุทธวจน ตลอดจนมรรควิธีที่ตรงและสามารถนำไปใช้ปฏิบัติให้เกิดผล รู้เห็นประจักษ์ได้จริงด้วยตนเอง.

เนื่องจากว่า หน้าที่ในการดำรงพระสัทธรรมให้ตั้งมั่นสืบไป พุทธบริษัทกลุ่มหนึ่งซึ่งเห็นความสำคัญของการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยมรรคและพุทธวจน แล้วเห็นผล จึงรวมตัวกันเข้า

มาช่วยขยายผลในสิ่งที่ท่านพระอาจารย์ไพโรจน์ อภิปุญโญ ทำอยู่แล้วมาเผยแพร่ โดยได้จดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิอย่างถูกต้องตามกฎหมายเพื่อให้การดำเนินการต่าง ๆทั้งหมดอยู่ในรูปแบบที่โปร่งใส เปิดเผย และเปิดกว้างต่อสาธารณชนชาวพุทธทั่วไป

สำหรับผู้ที่เห็นความสำคัญของการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยมรรคและพระพุทธวจน และมีความประสงค์ที่จะดำรงพระสัทธรรมให้ตั้งมั่น สามารถสนับสนุนการดำเนินการได้ด้วยวิธีง่ายๆ คือเข้ามาใส่ใจศึกษาปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อรู้ประจักษ์เห็นได้ด้วยตนเองตามหลัก**กาลามสูตร** ว่า **อริยมรรค** วิธีที่ได้จากการทำความเข้าใจ โดยใช้พระดำรัสของพระพุทธเจ้าเป็นตัวตั้งนั้น นำไปสู่ความเห็นที่ถูกต้องในหลักธรรมอันสอดคล้องเป็นเหตุเป็นผล และเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว กระทั่งได้ผลตามจริงเพียงเท่านี้ คุณก็คือผู้ช่วยพระพุทธศาสนาแล้ว นี่คือเจตนารมณ์ของมูลนิธิส่งเสริมการพัฒนาจิตมรรคญาณ ซึ่งชัดเจนในหลักอริยมรรคและพระพุทธวจน เป็นการศึกษาธรรมขั้นละเอียดเพื่อสู่ความสงบสันติทั้งทางโลกและธรรม

* * *

มูลนิธิส่งเสริมการพัฒนาจิตมรรคญาณ (ม๘)

NOBLE PATH METHOD MIND DEVELOPMENT FOUNDATION (NMM)

สนใจรายละเอียดการปฏิบัติธรรม

ติดต่อได้ที่ ๐๘๑-๙๑๑-๕๒๐๕

makayan99@gmail.com makayan99@hotmail.com

สารจากใจ

ท่ามกลางความวุ่นวายในการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม ชาวพุทธจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีโอกาสได้ศึกษา และทำความเข้าใจในหลักของพระพุทธศาสนา ไม่มีโอกาสได้ย้อนกลับมาดู กาย ใจ ความรู้สึก ความนึกคิด และความจริงของชีวิต

ความจริงของชีวิต ที่เราท่านทั้งหลายไม่อาจปฏิเสธได้ไม่ขึ้นตรงต่อความพอใจของผู้ใด ไม่ว่าจะยอมรับหรือไม่ก็ตาม ความจริงนั้นย่อมเป็นจริงอย่างนั้นเสมอ เป็นแก่นของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ อริยสัจ ๔

ไม่ว่ามนุษย์จะยอมรับหรือไม่ ...... ในชีวิตของมนุษย์ ไม่มีแม้สักคนเดียวเลย ที่ได้อะไรดั่งใจทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมนุษย์เกิดมา เติบโตจากทารกขึ้นมาเป็นเด็ก เป็นวัยรุ่น วัยทำงาน วัยชรา จนถึงวันสิ้นลมหายใจ ต้องพบเจอกับสิ่งที่ไม่ชอบใจนานัปการ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบใจนับครั้งไม่ถ้วน ..... และความจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้ คือ ทุกๆ ครั้งที่ไม่ได้ดั่งใจ นั่นคือ ความทุกข์ การต้องประสบพบเจอกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ นั่นคือ ความทุกข์ ..... การต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบใจ นั่นคือ ความทุกข์........

การเวียนว่ายตายเกิด มาพบเจอกับสถานการณ์เหล่านี้ซ้ำๆ ชาติแล้ว ชาติเล่า นั่นคือ อนันตทุกข์ ซึ่งไม่อาจหาที่สิ้นสุดได้ ไม่ว่ามนุษย์จะนับถือศาสนาใด มีฐานะอย่างไร ความทุกข์เหล่านี้ได้ทับถึงใจมนุษย์ทุกคน ไม่มีการละเว้น

ไม่ว่ามนุษย์จะยอมรับหรือไม่ ...... ความทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้ เกิดมาจากเหตุ ...... ตราบใดที่เหตุแห่งทุกข์ยังมีอยู่ ....

ความทุกข์ย่อมเกิดติดตามมาได้ไม่มีวันสิ้นสุด

มีสิ่งต่าง ๆ มากมาย ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต ในความรู้สึก ในห้วงความคิด แต่สิ่งใดเล่า ที่จะเป็นเหตุแห่งทุกข์ที่แท้จริง ....

พระพุทธศาสนา กล่าวว่า ตัณหา คือ ความอยาก เป็นเหตุแห่งทุกข์ที่แท้จริง หาใช่เกิดจากการดลบันดาลของใคร เหตุแห่งทุกข์นั้น ไม่ใช่วัตถุสิ่งของ แผ่นดิน ท้องฟ้า ผืนน้ำ หรือสัตว์อื่น บุคคลอื่น หรือสังคม แต่อย่างใด สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นไม่ใช่เหตุแห่งทุกข์ ไม่ว่าโลกใบนี้จะพังทลายไปอีกกี่ครั้ง ความทุกข์ของมนุษย์ก็ไม่มีวันหมดสิ้น ตราบใดที่ ตัณหา คือ ความอยากแห่งตนนั่นเอง ยังไม่ดับ ..... ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นติดตามต่อไปอีกไม่สิ้นสุด

ผู้ใดที่ดับตัณหาแห่งตนได้ ผู้นั้นย่อมพบกับความดับแห่งทุกข์ .... ผู้ใดที่ไม่อาจดับตัณหาแห่งตนได้ ผู้นั้นย่อมมีความทุกข์ติดตามต่อไป

ด้วยความไม่รู้ มนุษย์จึงอยากในสิ่งที่ฝืนความจริง ยิ่งอยากก็ยิ่งฝืน ยิ่งฝืนก็ยิ่งหลง ยิ่งพยายามฝืนเท่าไร ก็ยิ่งโลภ ยิ่งไม่ได้ดั่งใจ ก็ยิ่งบันดาลโทสะ ยิ่งเอาชนะความจริง ก็ยิ่งมีความคิดเห็นผิดไปจากความจริงมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อมีความคิดเห็นผิดไปจากความจริงมากเท่าใด ...... กองเพลิงแห่งทุกข์ด้วยความอยาก จะลุกโชติช่วงตลอดทางดำเนินของชีวิต จนลมหายใจสุดท้าย และภพชาติต่อไป....เป็นตลอดอนันตกาล

ความอยากในสิ่งที่ฝืนความจริง คืออย่างไร ...... กล่าวคือ การอยากให้สิ่งที่มีความเกิดขึ้น ไม่ให้แปรเปลี่ยน ไม่ให้ดับไป อยากให้สิ่งที่ทนอยู่ได้ยาก สามารถทนอยู่ได้ อยากถือเอาความเป็นเจ้าของในธรรมชาติ ทั้ง ๆ ที่สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ มีอยู่ก่อน

มนุษย์ และไม่ใช่ของมนุษย์ อยากมี อยากเป็นในสิ่งที่ตนเองปรุงแต่งจินตนาการขึ้นมา และอยากมี อยากเป็นตามที่สังคมปรุงแต่งขึ้นมา

แต่แล้วความปรุงแต่งใด ๆ ก็ไม่แน่นอน แปรเปลี่ยนได้เสมอ มนุษย์ทุกคนบนโลก ต่างคนก็ต่างปรุงแต่งกันไปไม่สิ้นสุด เมื่อวัยเปลี่ยนความปรุงแต่งก็เปลี่ยน เมื่ออารมณ์เปลี่ยนความปรุงแต่งก็เปลี่ยน เมื่อความสงบในใจเปลี่ยน ความปรุงแต่งก็เปลี่ยน ความปรุงแต่งนั้นแปรเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ไม่มีแก่นสารใด ๆ ปราศจากสาระที่แท้จริง ความอยากที่จะไล่ตามตอบสนองความปรุงแต่งทั้งหลายทั้งปวงไปเรื่อย ๆ จึงเป็นเหตุแห่งทุกข์ ที่ไม่อาจรู้วันสิ้นสุด

ไม่ว่ามนุษย์จะยอมรับหรือไม่ .... พระพุทธศาสนา กล่าวว่า ความพ้นทุกข์มีอยู่จริง และสามารถทำให้ถึงได้ การเลือกวิถีดำเนินชีวิตเพื่อความพ้นทุกข์ หรือเพื่อการแสวงหาความทุกข์เพิ่มขึ้น เป็นกรรมของสัตว์โลก ..... เป็นสิ่งที่ใครจะบังคับให้ใครดำเนินชีวิตอย่างไรไม่ได้ .... เว้นแต่ตนจะพิจารณาการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง

ผู้ที่เลือกเดินเส้นทางเพื่อความพ้นทุกข์ ความทุกข์ย่อมค่อย ๆดับไป จากทุกข์ที่หยาบสู่ละเอียด ความพ้นทุกข์จะค่อย ๆ ปรากฏเด่นชัดขึ้นในปัจจุบัน และไม่ว่าจะเนิ่นช้าเพียงใด ความพ้นจากอนันตทุกข์ทั้งปวง ย่อมถึงได้ในที่สุด

ไม่ว่ามนุษย์จะยอมรับหรือไม่ .... พระพุทธศาสนา กล่าวว่า หนทางแห่งความพ้นทุกข์ มีอยู่จริง ...... กล่าวคือ การมีความเห็นชอบตามความจริงในอริยสัจ ๔, การดำริชอบ, การพูดชอบ, การกระทำชอบ, การเลี้ยงชีพชอบ, การเพียรชอบ,

การระลึกชอบ และการตั้งใจมั่นชอบ

ในช่วงเวลาชีวิตที่ยังเหลืออยู่นี้ ไม่มีใครทราบว่า เราท่านทั้งหลายจะต้องพลัดพรากจากกันด้วยวิบากกรรมในวันไหน กิจที่ยังจะต้องทำให้แล้วเสร็จ ต่อความจริงทั้ง ๔ ประการนี้ คือ การเห็นทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ การทำความดับทุกข์ให้แจ้ง และการเจริญตามหนทางแห่งการดับทุกข์ เราท่านที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์จะยังพอมีเวลาสักแค่ไหน ที่จะได้ทำความเข้าใจ และปฏิบัติกิจต่ออริยสัจ ๔ นี้ให้ครบถ้วนเสร็จสิ้นบริบูรณ์ได้ก่อนจะสิ้นลมหายใจ และไม่ต้องทนทุกข์เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร อันไม่รู้จักจบสิ้นต่อไป

สุดท้ายนี้ คณะผู้จัดทำขออนุโมทนาในบุญกุศลทั้งปวงที่ทุกท่านได้กระทำไว้ชอบแล้วในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ และกราบขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย ได้โปรดคุ้มครองและเป็นที่พึ่งแด่ทุกท่าน ให้ได้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งปวง อนึ่ง ความผิดพลาดอันใดที่อาจเกิดมีขึ้น ในการจัดทำหนังสือเพื่อเป็นธรรมทานในครั้งนี้ คณะผู้จัดทำกราบขออโหสิกรรม ต่อพระรัตนตรัย พ่อแม่ครูบาอาจารย์ และทุกท่าน ได้โปรดอดโทษอันไม่สมควรนั้นด้วยเทอญ บุญกุศลอันใด ที่คณะจัดทำได้กระทำไว้ชอบแล้ว ขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา บูชาคุณบิดามารดา คุณครูบาอาจารย์ และขออุทิศให้ญาติและสรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วสากลโลก โดยไม่มีประมาณ

คณะผู้จัดทำ

มูลนิธิส่งเสริมการพัฒนาจิตมรรคญาณ

เหตุสำคัญที่ต้องศึกษาจากพระพุทธวจนะ

๑. พระองค์ทรงสามารถกำหนดสมาธิ เมื่อจะพูดทุกถ้อยคำ จึงไม่ผิดพลาด

อัคคิเวสนะ ! เรานั้นหรือ, จำเดิมแต่เริ่มแสดง กระทั่งคำสุดท้ายแห่งการกล่าวเรื่องนั้นๆ ย่อม**ตั้งไว้ซึ่งจิตในสมาธินิมิตอันเป็นภายในโดยแท้ ให้จิตดำรงอยู่ ให้จิตตั้งมั่นอยู่ กระทำให้มีจิตเป็นเอก** ดังเช่นที่คนทั้งหลายเคยได้ยินว่าเรากระทำอยู่เป็นประจำ ดังนี้.

มหาสัจจกสูตร มู.ม. ๑๒ / ๔๖๐ / ๔๓๐
พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ น. ๒๔๗

๒. แต่ละคำพูดเป็นอกาลิโก คือ ถูกต้องตรงจริงไม่จำกัดกาลเวลา

ภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลายเป็นผู้ที่เรานำไปแล้วด้วยธรรมนี้ อันเป็น**ธรรมที่บุคคลจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง** (สนฺทิฏฺฐิโก), **เป็นธรรมให้ผลไม่จำกัดกาล** (อกาลิโก), **เป็นธรรมที่ควรเรียกกันมาดู** (เอหิปสฺสิโก), ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว (โอปนยิโก), **อันวิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตน** (ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ).

มหาตัณหาสังขยสูตร ม. ม. ๑๒/๔๘๕/๔๕๐.
ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ น.๔๓๑

๓. คำพูดที่พูดมาทั้งหมดนับแต่วันตรัสรู้นั้นสอดรับ ไม่ขัดแย้งกัน

ภิกษุทั้งหลาย ! นับตั้งแต่ราตรีที่ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตร-สัมมาสัมโพธิญาณ จนกระทั่งถึงราตรีที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ, ตลอดเวลาระหว่างนั้น ตถาคตได้กล่าวสอนพร่ำสอน แสดงออก ซึ่งถ้อยคำใด **ถ้อยคำเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเข้ากันได้โดยประการเดียวทั้งสิ้น**ไม่แย้งกันเป็นประการอื่นเลย.

อิติวุ. ขุ. ๒๕ / ๓๒๑ / ๒๙๓

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ น. ๒๘๕

๔. ทรงบอกเหตุแห่งความอันตรธานของคำสอนเปรียบด้วยกลองศึก

ภิกษุทั้งหลาย ! เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว : กลองศึกของกษัตริย์พวกทสารหะ เรียกว่า อานกะ มีอยู่.เมื่อกลองอานกะนี้ มีแผลแตกหรือลิ, พวกกษัตริย์ทสารหะได้หาเนื้อไม้อื่นทำเป็นลิ่ม เสริมลงในรอยแตกของกลองนั้น (ทุกคราวไป) ภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อเชื่อมปะเข้าหลายครั้งหลายคราวเช่นนั้น นานเข้าก็ถึงสมัยหนึ่ง ซึ่งเนื้อไม้เดิมของตัวกลองหมดสิ้นไป เหลืออยู่แต่เนื้อไม้ที่ทำเสริมเข้าใหม่เท่านั้น;

ภิกษุทั้งหลาย ! ฉันใดก็ฉันนั้น : ในกาลยืดยาวฝ่ายอนาคตจักมีภิกษุทั้งหลาย, สุตตันตะเหล่าใด ที่เป็นคำของตถาคต เป็นข้อความลึกมีความหมายซึ่งเป็นชั้นโลกุตตระ ว่าเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา, เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านั้นมากล่าวอยู่. เธอจักไม่ฟังด้วยดี จักไม่เงี่ยหูฟัง จักไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และจักไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. ส่วนสุตตันตะเหล่าใด ที่นักกวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย

มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก, เมื่อมีผู้นำสูตรที่นักกวีแต่งขึ้นใหม่เหล่านั้นมากล่าวอยู่,เธอจักฟังด้วยดีจักเงี่ยหูฟัง จักตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และจักสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียนไป.

ภิกษุทั้งหลาย ! ความอันตรธานของสุตตันตะเหล่านั้น ที่เป็นคำของตถาคตเป็นข้อความลึกมีความหมายซึ่งเป็นชั้นโลกุตตระว่าเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา จักมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

นิทาน. สํ. ๑๖/๓๑๑/๖๗๒-๓,
ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ น. ๑๐๗

๕. ทรงกำชับให้ศึกษาปฏิบัติเฉพาะจากพระดำรัสของพระองค์เท่านั้น อย่าฟังคนอื่น

ภิกษุทั้งหลาย ! พวกภิกษุบริษัทในกรณีนี้, สุตตันตะเหล่าใด ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านั้นมากล่าวอยู่ เธอจักไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และจักไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน.

ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วน สุตตันตะเหล่าใด ที่เป็นคำของตถาคต เป็นข้อความลึก มีความหมายซึ่งเป็นชั้นโลกุตตระ **ว่าเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา,** เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านั้นมากล่าวอยู่; เธอย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ย่อมตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และย่อมสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน จึงพากันเล่าเรียน ไต่ถาม ทวนถามแก่กันและกันอยู่ว่า “ข้อนี้เป็นอย่างไร ? มีความ

หมายกี่นัย ?” ดังนี้. ด้วยการทำดังนี้ เธอย่อมเปิดธรรมที่ถูกปิดไว้ได้. ธรรมที่ยังไม่ปรากฏ เธอก็ทำให้ปรากฏได้, ความสงสัยในธรรมหลายประการที่น่าสงสัยเธอก็บรรเทาลงได้

ทุก. อํ. ๒๐/๙๒/๒๙๒

ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ น.๓๕๒

ภิกษุทั้งหลาย! **บริษัทชื่อ อุกกาจิตวินีตา ปริสา โน ปฏิปุจฉาวินีตา** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุทั้งหลาย ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อสุตตันตะทั้งหลาย ตถาคตภาสิตา-อันเป็นตถาคตภาษิต คมฺภีรา-อันลึกซึ้ง คมฺภีรตฺถา-มีอรรถอันลึกซึ้ง โลกุตฺตรา-เป็นโลกุตตระ สุญฺญตปฏิสํยุตฺตา-ประกอบด้วยเรื่องสุญญตา อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน.

ส่วนสุตตันตะเหล่าใด ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก, เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเธอย่อมฟังด้วยดี เงี่ยหูฟัง ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และสำคัญไปว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. พวกเธอเล่าเรียนธรรมอันกวีแต่งใหม่นั้นแล้ว ก็ไม่สอบถามซึ่งกันและกัน ไม่ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้นเปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยไม่ได้ ไม่หงายของที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้นได้ ไม่บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่างต่าง ๆได้. ภิกษุทั้งหลาย! นี่เราเรียกว่า **อุกกาจิตวินีตา ปริสา โน ปฏิปุจฉาวินีตา.**

ภิกษุทั้งหลาย! **บริษัทชื่อ ปฏิปุจฉาวินีตา ปริสา โน อุกกาจิตวินีตา เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุทั้งหลาย! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อสุตตันตะทั้งหลาย ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. ส่วน **สุตตันตะ เหล่าใด อันเป็นตถาคตภาษิตอันลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยเรื่องสุญญตา, เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเธอย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ย่อมเข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และย่อมสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ควรศึกษาเล่าเรียน.** พวกเธอเล่าเรียนธรรมที่เป็นตถาคตภาษิตนั้นแล้ว ก็สอบถามซึ่งกันและกัน ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้นเปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยได้ หงายของที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้นได้ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่างต่างๆ ได้. ภิกษุทั้งหลาย ! นี้เราเรียกว่า**ปฏิปุจฉาวินีตา ปริสา โน อุกกาจิตวินีตา.**

ภิกษุทั้งหลาย ! เหล่านี้แลบริษัท ๒ จำพวกนั้นภิกษุทั้งหลาย! **บริษัทที่เลิศในบรรดาบริษัททั้งสองพวกนั้น** คือ**บริษัทปฏิปุจฉาวินีตา ปริสา โน อุกกาจิตวินีตา** (บริษัทที่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเอาเองเป็นเครื่องนำไป: ไม่อาศัยความเชื่อจากบุคคลภายนอกเป็นเครื่องนำไป) แล.

ทุก. อํ. ๒๐ / ๙๑ / ๒๙๒

อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น น. ๕๐๕

๖. ทรงห้ามบัญญัติเพิ่มหรือตัดทอนสิ่งที่บัญญัติไว้

ภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุทั้งหลาย **จักไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่เคยบัญญัติ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว, จักสมาทานศึกษาในสิกขาบทที่บัญญัติไว้แล้วอย่างเคร่งครัด** อยู่เพียงใด, ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายหวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย อยู่เพียงนั้น.

มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐ / ๘๙ / ๖๙

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ น. ๔๖๕

๗. สำนึกเสมอว่าตนเองเป็นเพียงผู้เดินตามพระองค์เท่านั้น ถึงแม้จะเป็นอรหันต์ผู้เลิศทางปัญญาก็ตาม

ภิกษุทั้งหลาย ! **ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น** ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว **ตถาคตเป็นมัคคัญญู** (รู้มรรค) เป็น**มัคควิทู** (รู้แจ้งมรรค) เป็น**มัคคโกวิโท** (ฉลาดในมรรค). ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วน**สาวกทั้งหลายในกาลนี้ เป็นมัคคานุคา (ผู้เดินตามมรรค) ปีนผู้ตามมาในภายหลัง.**

ภิกษุทั้งหลาย! นี้แล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกันระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์.

ขนฺธ. สํ. ๑๗ /๘๑ / ๑๒๕

อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น น. ๗๒๑

๘. ตรัสไว้ว่าให้ทรงจำบทพยัญชนะและคำอธิบายอย่างถูกต้อง พร้อมขยันถ่ายทอดบอกสอนกันต่อไป

ภิกษุทั้งหลาย ! **พวกภิกษุในธรรมวินัยนี้ เล่าเรียนสูตรอันถือกันมาถูก ด้วยบทพยัญชนะที่ใช้กันถูก ความหมายแห่งบทพยัญชนะที่ใช้กันก็ถูก ย่อมมีนัยอันถูกต้องเช่นนั้น** ภิกษุทั้งหลาย ! นี่เป็น **มูลกรณีที่หนึ่ง** ซึ่งทำให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้ไม่เลอะเลือนจนเสื่อมสูญไป..

ภิกษุทั้งหลาย ! พวกภิกษุเหล่าใด เป็นพหูสูต คล่องแคล่วในหลักพระพุทธวจนะ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา (แม่บท) **พวกภิกษุเหล่านั้น เอาใจใส่ บอกสอน เนื้อความแห่งสูตรทั้งหลายแก่คนอื่น ๆ,** เมื่อท่านเหล่านั้นล่วงลับไป สูตรทั้งหลาย ก็ไม่ขาดผู้เป็นมูลราก (อาจารย์) มีที่อาศัยสืบกันไป. ภิกษุทั้งหลาย ! นี่เป็น **มูลกรณีที่สาม** ซึ่งทำให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้ไม่เลอะเลือนจนเสื่อมสูญไป..

จตุกฺก. อํ. ๒๑ /๑๙๘ / ๑๖๐
ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ น. ๓๕๕

๙. ทรงบอกวิธีแก้ไขความผิดเพี้ยนในคำสอน

๑. (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า “นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา”...

๒ (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้นมีสงฆ์อยู่พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า “นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา”...

๓. (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่จำนวนมากเป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า "นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา"...

๔. (หากมี) ภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่รูปหนึ่งเป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า "นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา"...

เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วพึงสอบสวนลงในพระสูตร เทียบเคียงดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้นสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า "นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาผิด" เธอทั้งหลายพึงทิ้งคำนั้นเสีย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า "นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนั้นรับมาด้วยดี" เธอทั้งหลาย พึงจำมหาปเทส.. นี้ไว้

อุปริ. ม. ๑๔/๕๓/๔๑

อริยวินัย น. ๓๙๙

๑๐. ทรงตรัสแก่พระอานนท์ ให้ใช้ธรรมวินัยที่ตรัสไว้เป็นศาสดาแทนต่อไป

อานนท์ ! ความคิดอาจมีแก่พวกเธออย่างนี้ว่า 'ธรรมวินัยของพวกเรามีพระศาสดาล่วงลับไปเสียแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา' ดังนี้. อานนท์ ! พวกเธออย่าคิดอย่างนั้น. อานนท์ ! ธรรมก็ดี วินัยก็ดี ที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา

อานนท์ ! ในกาลบัดนี้ก็ดี ในกาลล่วงไปแห่งเราก็ดี ใครก็ตามจักต้องมีตนเป็นประทีป มีตนเป็นสรณะ ไม่เอาสิ่งอื่นเป็นสรณะ; มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่เอาสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นอยู่ **อานนท์ ! ภิกษุพวกใดเป็นผู้ใคร่ในสิกขา, ภิกษุพวกนั้นจักเป็นผู้อยู่ในสถานะอันเลิศที่สุดแล.**

มหาปรินิพพานสูตร มหา.ที. ๑๐/๑๕๙/๑๒๘

อานนท์ ! ความขาดสูญแห่งกัลยาณวัตรนี้ มีในยุคแห่งบุรุษใด บุรุษนั้นชื่อว่า เป็นบุรุษคนสุดท้ายแห่งบุรุษทั้งหลาย.... เราขอกล่าวย้ำกะเธอว่า... **เธอทั้งหลายอย่าเป็นบุรุษพวกสุดท้ายของเราเลย**

ม. ม. ๑๓/๔๒๗/๔๖๓.

นิวานะธรรม ที่เป็นชื่อของหนังสือเล่มนี้ หมายถึง ธรรมที่นำสู่ความหลุดพ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัด

พิมพ์ที่ : หจก. หอรัตนชัยการพิมพ์ ๓๗/๒๘ ซอยเพชรบุรี ๕ เขตราชเทวี กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐
โทร. ๐-๒๒๑๕-๘๖๘๑ (๔ สายอัตโนมัติ) โทรสาร : ๐-๒๒๑๖-๘๔๖๕

“เธอ” ไม่มี

พาหิยะ! เมื่อใดเธอเห็นรูป แล้ว สักว่าเห็น, ได้ฟังแล้ว สักว่าฟัง, ได้กลิ่น, ลิ้มรส, สัมผัสทางผิวกาย, ก็สักว่า ดม ลิ้ม สัมผัส, ได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ก็สักว่าได้รู้แจ้งแล้ว, เมื่อนั้น “เธอ” จักไม่มี. **เมื่อใด “เธอ” ไม่มี, เมื่อนั้นเธอก็ไม่ปรากฏในโลกนี้, ไม่ปรากฏในโลกอื่นๆ, ไม่ปรากฏในโลกใดๆก็ตาม : นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกข์.**

อุ.ขุ ๒๕/๘๓/๘๙

อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น นพ๔๔๑.

